Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Перший (бакалаврський)
Освітній рівень

«ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ»
Назва теми

Галузь знань *23 Соціальна робота*
Шифр і назва галузі знань

Спеціальність *231 Соціальна робота*
Шифр і назва спеціальності

Освітня програма *Соціальна робота. Соціальна педагогіка та коучинг*
Назва освітньої програми

21002
Номер індивідуального навчального плану студентки

Виконала: здобувач IV курсу, групи СРК-21-1 _____ Дар'я Бандровська
Підпис Ім'я ПРІЗВИЩЕ

Керівник, доктор педагогічних наук, професор _____ Юрій БРИНДІКОВ
Підпис Ім'я ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

В.о. зав. кафедри соціальної роботи

і соціальної педагогіки

кандидат педагогічних наук, доцент _____ Олена Василенко
Підпис Ім'я ПРІЗВИЩЕ

10 червня 2025 р.

Хмельницький 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ

правляється студент Бандровська Дар'я Сергіївна
(прізвище, ім'я, по батькові)
пеціальністю 231 - Соціальна робота на захист дипломного проєкту (роботи)
тему: Технології соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах

пломний проєкт (робота), рецензія і довідка про перевірку на плагіат додаються.

Декан факультету _________ Подлевська Н.В.
(підпис) (ім'я, прізвище)

ДОВІДКА УСПІШНОСТІ

ндровська Д. С. за період навчання на гуманітарно-педагогічному факультеті з 2021 по 2025
и повністю виконав навчальний план спеціальності з таким розподілом оцінок за:
ціональною шкалою: відмінно 9,68 %, добре 67,74 %, задовільно 22,58 %.
алою ЄКТС: A 9,09 %, B 21,82 %, C 45,45 %, D 14,55 %, E 9,09 %.

Методист факультету _________ Стойко С.М.
(підпис) (ім'я, прізвище)

ВИСНОВОК КЕРІВНИКА ДИПЛОМНОГО ПРОЄКТУ (РОБОТИ) ТА ОБГРУНТУВАННЯ ОЦІНКИ

Студент під час виконання кваліфікаційної роботи продемонструвала достатній рівень теоретичних знань, які вміло поєднувала з практичними вміннями. Дисциплінованість та наполегливість студентки під час наукових розвідок мають позитивний результат, лягли в основу роботи і стали корисним інструментом для усіх суб'єктів роботи з сім'ями, що опинились у СЖО.

інка дипломного проєкту (роботи) добре

Керівник дипломного проєкту _________ Юрій Бриндіков
(підпис) (ім'я, прізвище)

"10" червня 2025 р.

ВИСНОВОК КАФЕДРИ ПРО ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ)

пломний проєкт (роботу) розглянуто. Студент Бандровська Д. С. допускається до захисту цього оєкту (роботи) в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
(назва)

"10" червня 2025

Олена Василенко
(підпис, ім'я, прізвище)

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *гуманітарно-педагогічний*
Кафедра *соціальної роботи і соціальної педагогіки*
Освітній рівень *перший (бакалаврський)*
Галузь знань *23 Соціальна робота*
Спеціальність *231 Соціальна робота*
Освітня програма *Соціальна робота. Соціальна педагогіка та коучинг*

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. завідувача кафедри
соціальної роботи і соціальної
педагогіки
Олена ВАСИЛЕНКО
протокол № 5 від 19.12. 2024 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Дар'я БАНДРОВСЬКА

1. **Тема кваліфікаційної роботи:** «Технології соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах».

Керівник кваліфікаційної роботи: Бриндіков Ю.Л., доктор педагогічних наук, професор

Затверджено наказом ректора університету 07 лютого 2025 р. № 23

2. Строк подання студентом роботи на кафедру 10 червня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: Рольові очікування і домагання у шлюбі РОД(жіночий і чоловічий варіант) Л.Волкової, Л.Трапезнікової; Опитувальник «Конструктивно-деструктивна сім'я» (В.Ейдміллера); Шкала сімейної адаптації та згуртованості (Д.Олсон, Дж.Портнер, І.Лаві). В дослідженні взяли участь 40 респондентів, що знаходяться у складних життєвих обставинах на базі «Інформаційно-консультаційного агенства».

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1 Теоретичний аналіз соціально-педагогічної літератури з проблем сім'ї, поняття «сім'ї» в соціально-педагогічній літературі, класифікація сімей, що потребують соціального супроводу та допомоги, методи, напрями, форми соціального супроводу сімей в складних життєвих обставинах, висновки до розділу; розділ 2 Емпіричне дослідження ефективності технологій соціального супроводу у складних життєвих обставинах, опис та обґрунтування психодіагностичних методик дослідження, аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження, тренінгова програма покращення, збереження, та підвищення особистісного

особистісного благополуччя сімей у складних життєвих обставинах; практичні рекомендації для фахівців соціальної роботи щодо оптимізації соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах, висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень) 4 рисунки, 6 таблиць.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. **Дата видачі завдання** 19 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи бакалавра	Строк виконання етапу роботи	Примітки
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 10 грудня 2024 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 10 січня 2025 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 лютого 2025 р.	виконано
4	І розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 березня 2025р.	виконано
5	ІІ розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 травня 2025 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 15 травня 2025 р.	виконано
7	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	До 20 травня 2025 р.	виконано
8	Оформлення кваліфікаційної роботи. Підготовка до захисту, рецензування.	До 10 червня 2025 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	До 20 червня 2025 р.	виконано

Здобувач _____ Дар'я БАНДРОВСЬКА

Керівник роботи _____ Юрій БРИНДІКОВ

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Технології соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах»

Здобувачка Дар'я БАНДРОВСЬКА

Керівник Юрій БРИНДІКОВ

Кваліфікаційна робота включає 77 сторінок, з них 57 сторінок основного тексту, 4 рисунки, 6 таблиць, перелік джерел посилання складає 42 найменування, 4 додатків.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, списку джерел посилання (42 найменування, серед них 2-іноземною мовою), 4 додатків.

Ключові слова: соціальний супровід, фахівець соціальної роботи, сім'ї, соціальне забезпечення, соціальна допомога, технології, форми, методи, напрями, посередник, фасилітатор.

Об'єкт дослідження є соціальний супровід сімей у складних життєвих обставинах

Предмет дослідження є методи, форми, напрями соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

За результатами дослідження розроблено тренінгову програму «Робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах», а також практичні рекомендації для фахівців соціальної роботи, психологів, педагогів, для оптимізації соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

Одержані результати можуть бути використані у роботі фахівців соціальної роботи, в соціальних службах, навчальних закладах, громадських організацій, реабілітаційних центрах, у військових частинах ЗСУ.

Здобувачка _____ Дар'я БАНДРОВСЬКА

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 10 червня 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП…….....6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ З СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ СІМ'Ї……...11
1.1 Поняття «сім'ї» в соціально-педагогічній літературі……..11
1.2 Класифікація сімей, що потребують соціального супроводу та допомоги……14
1.3 Методи, напрями, форми соціального супроводу сімей в складних життєвих обставинах…….....22
Висновки до розділу……..31
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ…….. 32
2.1 Опис та обґрунтування психодіагностичних методик дослідження……. 32
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження…38
2.3Тренінгова програма покращення, збереження, та підвищення особистісного благополуччя сімей у складних життєвих обставинах…….…44
2.4 Практичні рекомендації для фахівців соціальної роботи щодо оптимізації соціального супроводу сімей у складних ждиттєвих обставинах……49
Висновки до розділу……..……53
ВИСНОВКИ……...54
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ…….……58
ДОДАТОК А. Рольові очікування та домагання у шлюбі (Л.Волкова)……. 62
ДОДАТОК Б. Конструктивно-деструктивна сім'я (Е.Ейдміллер)…… 67
ДОДАТОК В. Шкала сімейної адаптації та згуртованості (Д.Олсон)…….68

ДОДАТОК Г. Тренінгова програма покращення, збереження, та підвищення особистісного благополуччя сімей у складних життєвих обставинах……...…….70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна українська сім'я стикається з низкою проблем, які виникають через зміни в соціальній, економічній та культурній сферах нашої держави. До основних проблем, з якими на сьогоднішній день зустрічаються сучасні родини: порушення традиційних сімейних цінностей(зміни в соціальних структурах і нормах призвели до того, що традиційні уявлення про сім'ю (наприклад, патріархальні ролі) часто змінюються або зникають. Багато людей сьогодні віддають перевагу індивідуалізму, що може призводити до нестабільності в сімейних відносинах); фінансові труднощі, найбільш традиційна та вагома причина непорозумінь між подружжям (економічні проблеми, зокрема висока вартість житла, освіти, медичних послуг і утримання сім'ї, ставлять великий тягар на родини. Багато сімей не можуть дозволити собі мати дітей або належно забезпечувати їх народження, розвиток та життя); кар'єрні амбіції та баланс між роботою і сім'єю (все більше подружніх пар вважають кар'єру важливішою, ніж традиційні ролі в родині. Це може призводити до перенавантаження, стресу та труднощів у взаємодії між членами сім’ї, а також до дефіциту часу для дітей та партнерів); конфлікти між поколіннями (різні підходи до виховання дітей, відмінності у світогляді між молодшими та старшими поколіннями можуть викликати непорозуміння та конфлікти); зміни в ролях чоловіка і жінки (рівність статей спричинила перегляд традиційних ролей у сім'ї. Це може бути складним для людей, які виховувались в умовах звичайних патріархальних стереотипів);проблеми в стосунках та розлучення: зростає кількість розлучень, що викликано складністю адаптації до змін у суспільстві, недоліком комунікації або нерозв'язаними конфліктами у відносинах між подружжям); інформаційні

технології та їх вплив на дітей (вплив технологій на дітей стає все більш актуальним. Інтернет, соціальні мережі, відеоігри можуть відволікати дітей від навчання, сприяти ізоляції або розвитку залежностей, а також десоціалізації у суспільстві); народження та виховання дітей в умовах війни (багато родин зустрічаються з труднощами, пов'язаними з військовим станом, через економічні труднощі, непевність у майбутньому, страхи і переживання, які передаються дітям); проблеми багатодітних сімей**(** в умовах високих витрат на виховання та освіту дітей, в багатьох країнах знижена народжуваність і люди відмовляються від ідеї мати більше однієї або двох дітей); соціальна ізоляція**(**в умовах глобалізації та мобільності багато людей, особливо старші, відчувають самотність через відсутність підтримки з боку родини, яка може бути віддалена або не активно залучена в їхнє життя). Ці та інші проблеми можуть сильно впливати на психоемоційний стан та загальний добробут членів родини. Водночас вони відкривають можливості для пошуку нових форм взаємодії та підтримки в родині[9].

В Україні питання сім'ї вивчало багато вчених з різних галузей науки, зокрема соціології, психології, соціальної роботи, педагогіки та права. Ось кілька відомих вітчизняних вчених, які займалися дослідженням проблем сім'ї т а сімейних відносин: Овод Ю. вивчала проблему впливу сімейних відносин на поведінку та світогляд її членів, зокрема дітей, надання соціальної допомоги сім’ї, що опинилася у кризовій ситуації; Рідкодубська А. відома своїми дослідженнями у галузі виховання дітей, важливою частиною якої є сімейне виховання. Вона розробила концепцію розвитку дитини в сім'ї та з'ясувала, як виховні впливи в родині формують майбутню особистість; Бриндіков Ю. активно займався дослідженням соціальних аспектів сімейних відносин. Він аналізував еволюцію сімейних ролей, гендерні стереотипи в сімейних відносинах, сімейні конфлікти та механізми їх вирішення в сучасному українському суспільстві; Василенко О. займалась вивченням проблем сімейних відносин, визначенням видів сімейних криз, а також

вивченням проблем дистантих сімей та надання соціально-психологічної допомоги таким сім’ям; Рідкодубська Л., досліджувала соціальні проблеми, зокрема питання інституту сім'ї в умовах соціальних трансформацій. Її праці мають важливе значення для вивчення змін у структурі сім'ї в пострадянський період; Синюк Н.,зосереджена на дослідженні міжособистісних відносин, сімейних конфліктів, стосунків у родинах, що розлучаються, а також вивченням соціального супроводу сімей військовослужбовців[16,с.203].

Ці та інші вчені суттєво сприяли розвитку розуміння соціальної ролі сім'ї в українському суспільстві та розробці різних підходів до її дослідження.

Актуальність теми дослідження її недостатнє теоретичне та практичне дослідження, зумовили вибір кваліфікаційної роботи «Технології соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах». Обрана тема є досить значущою у реалізації соціальної роботи з сім’ями у складних життєвих обставинах, та вимагає глибокого аналізу наукових підходів до проблеми соціальної допомоги таким категоріям осіб.

Об’єкт дослідження: соціальний супровід сімей у складних життєвих обставинах.

Предмет дослідження: методи, форми, напрями соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та дослідити форми, методи, напрями соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

Відповідно до мети визначені наступні **завдання дослідження:**

1.Здійснити аналіз соціально-педагогічної літератури, щодо соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

2.Визначити та емпірично дослідити методи, форми, напрями соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

3.Розробити тренінгову програму щодо оптимізації особистісного благополуччя сімей у складних життєвих обставинах.

4.Обгрунтувати практичні рекомендації для фахівців соціальної роботи щодо оптимізації соціального супроводу сімей у складних життєвих умовах.

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення визначеної мети в ході експериментального дослідження нами застосовувався наступний комплекс **методів дослідження: теоретичні** (теоретико-концептуальний підхід, аналіз наукової літератури, синтез схожих питань та їх вирішення, моделювання, систематизація та узагальнення соціально-педагогічних дослідження на базі вітчизняних та зарубіжних наукових джерел); **емпіричні** (спостереження, анкетування, бесіда, тестування, психодіагностичні методики). Кількісний та якісний аналіз отримання емпіричних даних здійснювався за допомогою сучасних методів багатомірної статистики та математичної обробки.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та практичному застосуванні тренінгової програми «Робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» покращення, збереження, та підвищення особистісного благополуччя сімей у складних життєвих обставинах, а також обґрунтовані практичних рекомендацій для фахівців соціальної роботи щодо оптимізації соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

База експериментального дослідження: дослідження проводилось на базі Інформаційно-консультаційного агенства з сім'ями в складних життєвих обставинах. В експерименті прийняло участь 40 респондентів з даної категорії.

Апробація результатів дослідження: основні положення і результати дослідження заслухано на університетській звітно-науковій студентській конференції (12-13 березня 2025р..); на XIV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самостворення в умовах освітнього процесу» (16-17 квітня 2025р);

на студентській конференції «Актуальні питання соціальної роботи» (01-02.05.2025р., м.Хмельницький); на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи» (22-23 травня 2025р., м.Хмельницький), та опубліковано у статті: «Методи та форми роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах», «Соціально-психологічна та соціально-педагогічна робота в системі соціальних служб».

Структура кваліфікаційної роботи: кваліфікаційна робота складається з виступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку джерел посилання (42 найменування, серед них 2-іноземною мовою), 4 додатків, загальний обсяг кваліфікаційної роботи складає 77 сторінок друкованого тексту; з них основного тексту – 57 сторінок. Робота містить 6 таблиць та 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СІМ'Ї.

1.1Поняття сім'ї в соціально-педагогічній літературі

Поняття сім'ї в Україні розглядається в багатьох аспектах, зокрема в соціології, праві, психології та культурі. Вчені, які досліджують визначення сім'ї в Україні, звертають увагу на різні підходи до цього поняття залежно від дисципліни та контексту. Ось основні напрямки, в яких розглядається поняття «сім'я» в науковій літературі.

Правовий аспект. Згідно з Конституцією України та Сімейним кодексом, сім'я визначається як основна соціальна одиниця, яка базується на шлюбі, спорідненості, усиновленні або інших формах родинних зв'язків. Український Сімейний кодекс надає юридичне визначення сім'ї, що включає права та обов'язки її членів. Наприклад, сім'я є основою для народження та виховання дітей[41,с.113-116].

Соціологічний аспект.Соціологи визначають сім'ю як соціальну групу, яка має певні стійкі зв'язки та взаємозалежність між її членами. Вони звертають увагу на функції сім'ї, серед яких найважливішими є репродуктивна, виховна, економічна та емоційна. В Україні соціологи також досліджують трансформацію сім'ї, враховуючи зміни в соціальній структурі суспільства, міграційні процеси, зміни в ролях жінок і чоловіків та інші фактори (патріархат, матріархат).

Психологічний аспект. Психологи акцентують увагу на емоційних, комунікаційних і психологічних аспектах сімейних відносин. Вони визначають сім'ю як систему, де взаємодія її членів впливає на емоційний

клімат і психологічне благополуччя. У цьому контексті важливим є дослідження таких явищ, як батьківська роль, емоційна підтримка, стреси та конфлікти в сім'ї.

Культурно-історичний аспект. Вчені, які вивчають історію та культуру України, підкреслюють, що традиційне розуміння сім'ї в Україні відрізняється від сучасних підходів у західних країнах. Традиційно українська сім'я була багатодітною, сільською та патріархальною, що відповідало соціально-економічним умовам. Однак з розвитком урбанізації, індустріалізації та глобалізації сім'я в Україні пережила значні зміни.

Еволюція та сучасні тенденції сім’ї. Деякі дослідження також звертають увагу на зміни в структурі сім'ї в сучасному українському суспільстві. Наприклад, в останні десятиліття спостерігається тенденція до зниження народжуваності, зростання кількості одностатевих пар, а також поширення альтернативних форм сім'ї (наприклад, неповні сім'ї або сім'ї без офіційного шлюбу).

Дослідження сім'ї в складних життєвих обставинах є важливою темою у різних наукових галузях, таких як соціологія, психологія, соціальна робота та право. Вчені, які досліджують сім'ї, що перебувають у складних обставинах, звертають увагу на різні аспекти, пов'язані з проблемами, які можуть виникати в таких родинах, а також на стратегії підтримки та реабілітації. Проаналізуємо наукові доробки вчених, що займалися проблемою сім’ї, її устрою, основними проблемами. Професор, Бриндіков Ю. доосліджує сім'ю, що переживає складні життєві обставини, такі як економічна скрута, безробіття, бідність, насильство, розлучення, також має наукові праці, де розглядається сім’я в умовах війни, внутрішньої міграції чи соціальних потрясінь[35,с.149-151].

Василенко О., у своїх дослідженнях з соціально-психологічних проблем сім’ї, звертає увагу на такі фактори благополуччя, як:

-вплив соціально-економічних умов на розвиток сім'ї**:** бідність і низький рівень доходів можуть суттєво впливати на стабільність сім'ї, її функціонування та відносини між її членами;

-розлучення і кризові ситуації**:** досліджує, як розлучення або конфлікти в родині можуть створювати стреси для всіх учасників сім'ї, а особливо для дітей;

-міграція та конфлікти**:** в умовах соціальних потрясінь (наприклад, під час війни або внутрішніх конфліктів) родини стикаються з великою кількістю труднощів, таких як переміщення, втрати і стрес[15,с.43-47].

Голова Н. вивчала питання впливу складних життєвих обставини, таких як насильство, алкоголізм, психічні розлади, економічні труднощі, на емоційне і психологічне благополуччя членів сім'ї. Зокрема, вона вивчала, як проблеми в родині (наприклад, домашнє насильство, депресія, втрати рідних) призводять до психічних розладів у дітей і дорослих, такі як тривожні розлади, депресія, або проблеми з поведінкою. Голова Н. вивчала, як ефективно надавати допомогу таким родинам через терапію, консультування, або програми підтримки для зниження стресу і травматичних наслідків[15,с.43-47].

Відомою дослідницею у цьому напрямку є Овод. Ю., яка займається дослідженням сімей у кризових ситуаціях, зокрема у випадках насильства, алкоголізму, або інших важких соціальних умов. Соціальна робота включає як інтервенції на індивідуальному рівні, так і на рівні громади. Основними аспектамиякої є [13,с.11]:

1.Підтримка сім'ї у кризових ситуаціях: психологічна та матеріальна підтримка сімей, які переживає складні обставини, через різноманітні програми та соціальні служби.

2.Профілактика насильства та допомога жертвам насилля**:** соціальні працівники розробляють програми для запобігання насильству в родинах і підтримки жертв насилля.

Рідкодубська А., підходила до проблем вивчення сім’ї з правового аспекту. В умовах складних життєвих обставин, таких як домашнє насильство, порушення прав дітей чи батьків, роль права та правових норм стає ключовою. Дослідження в цій сфері зосереджуються на: **з**ахист прав членів сім’ї**:** включає дослідження законів і політик щодо захисту від насильства в сім'ї, прав дітей, а також соціальних послуг для вразливих категорій сім’ї; досліджувала правові питання, пов'язані з сім'єю та її захистом в умовах складних життєвих ситуацій в Україні під час військових дій [30].

Зарубіжними науковцями, що досліджували проблему сім’ї були: Еміль Дюркгайм, Джон Боулбі, Мюррей Боуен, Карл Роджерс та Герберт Маршалл. Зокрема Еміль Дюркгейм один із основоположників соціології, звертав увагу на важливість соціальних інститутів, включаючи сім'ю, в підтримці соціального порядку, зокрема в кризових ситуаціях. Він наголошував, що сім’я – це мовби порятунок чи забезпечення правопорядку в соціумі. Герберт Маршалл — досліджував вплив соціальних змін на жития сім'ї, включаючи роль бідності та соціальної нерівності. Джон Боулбі — основоположник теорії прив'язаності, яка підкреслює важливість емоційних зв'язків у сім'ї для розвитку особистості, особливо в складних життєвих ситуаціях. Мюррей Боуен — вивчав сімейні системи та динаміку взаємодії між членами родини в умовах стресу, таких як хвороба або інші сімейні проблеми. Карл Роджерс — створив модель "клієнт-центрованої терапії", яка підкреслює важливість емпатії та підтримки в терапевтичних відносинах, в тому числі в сімейній терапії[29,с.24-28].

1.2 Класифікація сімей, що потребують соціального супроводу та допомоги

Конструктивні та деконструктивні типи сімей — це терміни, які використовуються для опису різних моделей функціонування сім'ї, зокрема, щодо того, як сім'я виконує свої основні функції, як взаємодіють її члени та яку роль вона відіграє в суспільстві.

Конструктивні сім'ї є такими, де між членами існують позитивні, здорові стосунки, і всі вони можуть виконувати свої ролі, забезпечуючи стабільність і підтримку один одному. У таких сім'ях зберігається гармонія, емоційна стабільність і здатність справлятися з життєвими труднощами [27,с.10-12].

Характеристики конструктивної сім'ї:

1.Гармонійні стосунки між членами сім'ї. Сім'я є підтримкою для кожного її учасника. Члени сім'ї взаємодіють з повагою, довірою та турботою один про одного.

2.Емоційна підтримка та стабільність. Члени сім'ї можуть розраховувати один на одного в труднощах, що допомагає подолати стреси та проблеми.

3.Функціональне виконання ролей. Кожен член сім'ї виконує свої функції, будь то батьки, діти чи інші родичі. Це включає не лише матеріальне забезпечення, але й виховання, підтримку в навчанні, моральну підтримку тощо.

4.Ефективна комунікація. У конструктивних сім'ях існує відкритий і чесний діалог, що дозволяє вирішувати конфлікти мирним шляхом.

5.Гнучкість і адаптивність. Такі сім'ї здатні адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі та внутрішніх обставинах.

Деконструктивні сім'ї, навпаки, характеризуються порушенням нормальних функцій сім'ї, де відсутність гармонії, підтримки і належного виконання ролей призводить до різного роду проблем, таких як емоційний або психологічний дискомфорт. Ці сім'ї не здатні ефективно виконувати свої

основні функції, що часто призводить до негативних наслідків для розвитку її членів.

Характеристики деконструктивної сім'ї:

1.Конфлікти і напруга. В таких сім'ях часто виникають непорозуміння та постійні конфлікти, які можуть не вирішуватися або навіть посилюватися з часом.

2.Відсутність емоційної підтримки. Члени такої сім'ї не можуть розраховувати один на одного в складних ситуаціях, відчуваючи ізоляцію та самотність.

3.Невиконання сімейних функцій. Один або кілька членів сім'ї можуть не виконувати свої обов'язки або не здатні забезпечити належне виховання дітей або матеріальну підтримку.

4.Психологічне або фізичне насилля.У деконструктивних сім'ях може мати місце насильство або інші форми деструктивної поведінки, що порушує психічний і фізичний стан її учасників.

5.Алко-, нарко- залежності і проблеми зі здоров'ям. Проблеми, пов'язані з алкоголізмом, наркоманією чи іншими залежностями, можуть перешкоджати нормальному функціонуванню сім'ї та призводити до додаткових стресів для її членів.

Різниця між конструктивними та деконструктивними сім'ями:

-Конструктивні сім'ї забезпечують здорове, стабільне середовище, де діти отримують емоційну та матеріальну підтримку, а дорослі можуть виконувати свої ролі в повному обсязі.

-Деконструктивні сім'ї мають проблеми в підтримці стабільності, через що відсутні належні умови для розвитку дітей та добробуту її членів.

Загалом, концепція конструктивних та деконструктивних типів сімей дозволяє зрозуміти, як різні стилі взаємодії і виконання ролей можуть впливати на життя людей, що перебувають у цих родинних стосунках.

Щодо деструктивних типів сім’ї, розглянемо такі поняття як:

Функціонально-неспроможна сім'я (дисфункціональна) — це тип сім'ї, яка не здатна виконувати свої основні соціальні та виховні функції через різні обставини або фактори, що негативно впливають на її здатність забезпечувати стабільність, підтримку та розвиток своїх членів. Така сім'я може бути неспроможною у забезпеченні емоційної, економічної чи соціальної підтримки для своїх членів, що може мати серйозні наслідки для розвитку дітей та добробуту її учасників[25,с.11-12].

Причини, через які сім'я може стати функціонально-неспроможною, можуть бути різноманітними:

1.Економічні труднощі — відсутність стабільного доходу, бідність, безробіття, що призводить до матеріальних труднощів і відсутності можливостей забезпечити базові потреби.

2.Психологічні проблеми — депресія, стрес, травми, які можуть позначитися на здатності батьків чи опікунів виконувати свої виховні функції, створюючи емоційну нестабільність у сім'ї.

3.Алкоголізм, наркоманія, інші види залежностей — такі проблеми можуть серйозно впливати на здатність батьків виконувати свої обов'язки та забезпечувати нормальне середовище для виховання дітей.

4.Конфлікти і насильство в сім'ї — постійні сварки, фізичне або психологічне насильство, що порушують мир і гармонію в родині, заважаючи її нормальному функціонуванню.

5.Відсутність або невиконання батьківських обов’язків — коли один або обидва батьки не виконують свої обов'язки, відсутні або не забезпечують належну підтримку та увагу до дітей.

6.Соціальні фактори — наприклад, низький рівень освіти, відсутність соціальних зв'язків або підтримки з боку суспільства, що обмежує можливості родини для стабільного розвитку.

В результаті функціонально-неспроможна сім'я може не бути в змозі забезпечити належні умови для розвитку дітей, створювати небезпечне або

стресове середовище для її членів, що може мати довгострокові негативні наслідки для фізичного, емоційного та соціального розвитку дітей. У таких випадках часто необхідне втручання соціальних служб чи інших організацій, щоб забезпечити необхідну підтримку та допомогу.

Сім'я в кризовій ситуації (кризова сім'я)— це концепція, що описує, як родина реагує на зовнішні або внутрішні труднощі та як вона справляється з умовами, які можуть загрожувати її стабільності та добробуту. Кризові ситуації в родині можуть бути різними за масштабом і характером: від матеріальних труднощів до серйозних емоційних чи психологічних проблем. Види кризових ситуацій у сім'ї:

1.Фінансова криза – відсутність стабільного доходу, безробіття, бідність або великий борг, що призводить до матеріальних труднощів у сім'ї.

2.Конфлікти та розлучення — емоційне напруження між партнерами, що може призвести до розлучення або серйозних сварок, які порушують гармонію в родині.

3.Смерть або тяжка хвороба одного з членів сім'ї – це може бути великим емоційним потрясінням, яке порушує стабільність сім'ї.

4.Насилля в сім'ї – фізичне, психологічне або емоційне насилля, яке створює небезпечну атмосферу для всіх членів родини.

5.Проблеми з вихованням дітей – це може бути не тільки результатом поведінкових проблем дитини, але й конфліктів між батьками щодо виховання дітей.

6.Залежності (алкоголізм, наркоманія) – проблеми, пов'язані з залежністю одного з членів сім'ї, що руйнує відносини та створює стресову атмосфер.

Неблагополучна сім'я – це така сім'я, в якій існують різноманітні проблеми, що негативно впливають на її членів, зокрема на дітей. Це можуть бути соціальні, психологічні, економічні або фізичні труднощі, що заважають нормальному розвитку і функціонуванню родини [22,с.23-28].

До характеристик неблагополучної сім'ї можна віднести:

1.Соціальні проблеми – часто це низький рівень освіти батьків, відсутність стабільного доходу, зловживання алкоголем або наркотиками, безробіття, проблеми з законом.

2.Психологічні проблеми – постійні конфлікти між батьками, емоційне, психологічне або фізичне насилля, недбале ставлення до потреб дітей.

3.Фізичне насилля – вчинення насильства щодо дітей або між батьками, що може включати побиття, психічне насилдя, жорстоке поводження.

4.Невиконання батьківських обов'язків – батьки можуть не забезпечувати належного догляду за дітьми, ігнорувати їхні потреби або створювати для них небезпечне середовище.

5.Злочинність або девіантна поведінка – батьки можуть бути засуджені за правопорушення, що може негативно впливати на дітей.

Неблагополучні сім'ї можуть мати довготривалі наслідки для розвитку дітей, включаючи психологічні травми, проблеми з навчанням, соціалізацією та здоров'ям. Допомога соціальних служб, психологів і інших фахівців може бути необхідною для покращення ситуації в таких родинах.

На думку, Овод Ю: «Потрібно пам’ятати, що неблагополучну сім’ю не можна порівнювати з асоціальною сім’єю. Тлумачення «неблагополуччя» розглядається саме з призми виховання дитини. Якщо асоціальна сім’я завжди є неблагополучною для дитини, то соціалізована сім’я може бути як благополучною, так і не благополучною з точки зору соціальних і біологічних інтересів дитини» [12,с.34].

«Сім'я групи ризику» – це термін, що може вживатися для позначення сімей, які перебувають у складних соціальних, економічних чи психологічних умовах, що підвищують ймовірність виникнення певних труднощів чи проблем. В залежності від контексту, поняття "група ризику" може стосуватися різних аспектів життя родини, зокрема:

1.Економічний ризик**:** см'ї з низьким рівнем доходу або без стабільного джерела доходу можуть бути схильними до бідності, боргів або погіршення житлових умов.

2.Здоров'я**:** сім'ї, де один або кілька членів мають серйозні хронічні захворювання, можуть бути в групі ризику для розвитку додаткових медичних проблем.

3**.**Соціальна нестабільність**:** це можуть бути сім'ї, де існує насилля, алкоголізм, наркозалежність або інші соціальні проблеми, які можуть привести до розпаду родини або порушення емоційного стану дітей.

4.Психологічний ризик**:** Сім'ї, де є проблеми з психічним здоров'ям одного або кількох її членів, можуть зазнавати труднощів у вихованні дітей або адаптації до змін у житті.

5.Сім'ї з дітьми з інвалідністю**:** Батьки, які виховують дітей з інвалідністю, можуть стикатися з додатковими труднощами у забезпеченні належного догляду, навчання та соціалізації[20,с.20-22].

Сім'ї, які належать до групи ризику, можуть потребувати спеціалізованої допомоги від соціальних служб, психологів, медичних працівників чи інших фахівців для подолання труднощів та забезпечення благополуччя її членів. На думку, Голови Н: «Соціальна робота з сім’ями є превентивною і спрямована на профілактику кризових явищ неблагополуччя сім’ї» [42.

Починаючи з 2006 року в практичну діяльність фахівця соціальної роботи, введено новий термін, надання допомоги «сім’я, яка перебуває в складних життєвих обставинах», далі (СЖО).

Сім'я в складних життєвих обставинах (СЖО) — це родина, яка з різних причин опинилася в ситуації, де зустрічається з різними труднощами, що значно ускладнюють повсякденне життя її членів. Такі обставини можуть включати фінансові, соціальні, психологічні, медичні або інші проблеми, які потребують зовнішньої допомоги для подолання труднощів (таблиця 1).

Таблиця-1.1 Класифікація в складних життєвих обставинах

№	Проблеми сім’ї	Наслідки
1.	Фінансові труднощі	Втрата роботи, низький рівень доходу, борги. Нестабільність фінансів може призводити до бідності, неможливості забезпечити базові потреби, такі як харчування, житло, медичне обслуговування
2.	Проблеми зі здоров'ям	Хвороби або інвалідність одного або кількох членів родини, що потребує постійного лікування або спеціалізованого догляду. Психічні розлади, алкоголізм або наркозалежність, які можуть призводити до стресу, конфліктів та розпаду сім'ї.
3.	Соціальна ізоляція	Відсутність підтримки з боку друзів, родичів або громади. Можуть виникати проблеми через відсутність соціальних зв'язків, що ускладнює доступ до ресурсів і допомоги.
4.	Сімейне насилля або конфлікти	Фізичне, психологічне чи емоційне насилля в родині, що може стати причиною травм та емоційних проблем у дітей і дорослих. Деструктивні конфлікти між подружжям або іншими членами сім'ї, що можуть привести до емоційного виснаження та розпаду родини.
5.	Непередбачувані обставини	Раптові зміни, такі як смерть одного з членів родини, природні катастрофи, або інші надзвичайні ситуації, що змушують сім'ю переживати важкі часи.
6.	Виховання дітей з	Сім'ї, в яких діти мають інвалідність

	особливими потребами	або серйозні медичні потреби, часто стикаються з додатковими труднощами у забезпеченні належного догляду та розвитку.

Соціальна допомога та підтримка сім'ї в СЖО:

1.Соціальні служби: В Україні є державні органи та організації, які надають допомогу сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах. Вони можуть допомогти з отриманням матеріальної підтримки, житла, медичних послуг.

2.Психологічна допомога: психологи та психотерапевти можуть працювати з родинами, щоб подолати емоційні труднощі та стрес.

3.Громадські організації: існують неурядові організації, які допомагають таким сім'ям, надаючи консультації, організовуючи підтримку в кризових ситуаціях, а також реалізуючи програми, спрямовані на поліпшення їхнього соціального статусу.

4.Освітні та медичні програми: для сімей з дітьми можуть бути створені програми навчання, адаптації або медичного обслуговування[38,с.12-13].

Оже, **с**ім'я в складних життєвих обставинах потребує комплексного підходу до вирішення своїх проблем, і важливо, щоб вона мала доступ до належної допомоги з боку суспільства та держави.

1.3 Методи, напрями, форми та види соціального супроводу сімей в складних життєвих обставинах

Дослідження здійснення соціального супроводу сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах, міськими центрами соціальних служб, демонструє основні проблеми сучасних сімей, які потребують соціального супроводу, їх можна розділити на три групи:

1.«Фінансові труднощі, як наслідок безробіття, відсутності житла, необхідність оформлення лікування, матеріальної допомоги пільговим категоріям сімей. Особливою ця проблема, для такої категорії сімей, як сім'ї в якій виховується дитина-інвалід, малозабезпечені, багатодітні, соло матері».

2. «Юридичні проблеми, що є проявом елементарної незахищеності своїх прав, правової некомпетентності, брак коштів на відновлення документів або захист своїх майнових прав, оформлення аліментів. Також спецефічною проблемою отримання українського громадянства клієнтами центрів для Південного регіону, як результат відсутність необхідних документів для отримання житла роботи, соціального пакету допомоги».

3. «Психологічні проблеми: труднощів перехідного віку, вікових криз дітей та дорослих, одруження одного із батьків, гіперопіка батьків, комунікативні бар'єри між поколіннями, бездоглядність дітей, прояв жорстокості та насилля до них» **(таблиця 1.1.).**

Таблиця 1.2 Напрями соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах

Категорія сімей	**Рівні соціальної адаптації**	**Напрями роботи з сім'єю**
Гармонійна сім'я	Члени сім самі вирішують власні складні життєві обставини	Інформування щодо можливості самостійного вирішення певних проблем на психологічному, педагогічному, юридичному рівні
Сім'я групи	Сім'я потребує сторонньої	Просвітницька,

ризику	допомоги щодо вирішення певних проблем проте присутній високий рівень мотивації до вирішення проблем	консультаційна, інформаційна допомога, щодо вирішення окремих проблем, які сім'я вирішити не може
Пасивні сім'ї	Члени сім'ї не помічають власних проблем і не визнає їх, не готова до взаємодії з ФСР, але має пасивні власні ресурси	Налагодження взаємодії із сімею, показати проблемні моменти у ній. Рекомендація до соціального супроводу
Неблагополучні сім'ї	Сім'я не спроможна вирішити комплекс СЖО, не має або ж не вміє використовувати власні ресурси, не вбачає потреби вирішувати сімейні проблеми.	Рекомендація до соціального супроводу. Мотивація до зміни власного життя
Асоціальна сім'я	сім'я веде асоціальний спосіб життя, що сприймається ними як норма життя, вони не бажають щось змінювати у своєму житті, їх усе влаштовує	Соціальний супровід, за умови взаємодії, співпраці, та бажання до змін. Зовнішній примус, усвідомлення необхідності змінити власний стиль життя на благополучний

Сім'я, що опинилася у складних життєвих обставинах, має комплекс причин, що спричиняють сімейне неблагополуччя:

1.Безвідповідальне ставлення до батьківських обов’язків

2.Проблеми зі здоров’ям батьків або ж дітей

3.Наркотична залежність одного або ж двох батьків

4.Інвалідність батьків

5.Педагогічна занедбаність дитини

6.Безробіття батьків

7.Дітей виховують не рідні батьки (опікуни)

8.Судимість одного з батьків

9.Психічні розлади членів сім’ї

10.Алкоголізм батьків

11.Агресивна поведінка членів сім’ї

12.Юридичні проблеми сім’ї

13.Фінансові проблеми у сім’ї

Наслідком цих причин є: конфлікти між подружжям, між батьками та дітьми, асоціальна поведінка дітей, насилля та жорстокість у сім’ї, безвідповідальне батьківство.

На думку, Ю.Бриндікова; «Завданням планування і реалізації соціального супроводу є виявлення комплексу чинників сімейного неблагополуччя і пошуків шляхів для сім’ї у вирішення саме таких проблем, з якими не можуть впоратися самостійно» [18,с.116-119].

Залежно від життєвих обставин та потреб, вчені виділяють види соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах:

-«екстрені дії, спрямовані на виживання родини (надання притулку, вилучення дітей з родини, що зазнають жорстокого ставлення, перебувають у небезпеці чи залишені без піклування батьків, термінова соціальна допомога)»;

-соціально-психологічна діяльність, спрямована на підтримку стабільності родини;

-просвітницькі заходи спрямовані на соціальний розвиток родини.

Закон України, стаття 5 «Про соціальні послуги виділяє такі види соціальних послуг: соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, соціально-побутові, інформаційні послуги, послуги з працевлаштування, послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими можливостями» [7,с.10-16].

Соціально-психологічні послуги — це послуги, спрямовані на підтримку психологічного здоров'я та соціальної адаптації осіб, які стикаються з різними труднощами у житті, такими як проблеми в міжособистісних стосунках, стрес, депресія, соціальна ізоляція, травми тощо. Ці послуги можуть надаватися як окремими психологами, так і в рамках соціальних установ, таких як центри соціальної допомоги, соціальні служби, громадські організації.

Соціально-педагогічні послуги — це вид соціальних послуг, спрямованих на допомогу особам у вирішенні соціальних, психологічних і педагогічних проблем через вплив на їхнє навчання, виховання та соціалізацію. Такі послуги зазвичай надаються соціальними працівниками, педагогами, психологами та іншими фахівцями, що працюють у соціальній сфері, і включають комплекс заходів для підтримки дітей, підлітків, молоді, а також осіб з особливими потребами або тих, хто потрапив у складні життєві обставини[4,с.27-29].

Соціально-медичні послуги — це вид соціальних послуг, які поєднують соціальну і медичну допомогу для забезпечення здоров'я, соціального благополуччя та адаптації осіб, що мають певні медичні потреби або соціальні труднощі. Ці послуги спрямовані на поліпшення фізичного, психічного та соціального стану осіб, забезпечення їхнього доступу до медичних послуг, а також підтримку у відновленні та адаптації після хвороб чи травм.

Соціально-економічні послуги — це послуги, що сприяють покращенню економічного становища осіб та громад, а також забезпечують

доступ до ресурсів і можливостей для покращення якості життя. Вони включають широкий спектр заходів, спрямованих на підтримку осіб і сімей у вирішенні економічних проблем, сприяння їхній соціальній інтеграції, надання допомоги в трудовій адаптації та забезпечення фінансової стабільності гідність [3,с.10].

Соціально-побутові послуги — це вид послуг, що спрямовані на підтримку осіб у забезпеченні їхніх побутових потреб, підвищення рівня комфорту та полегшення щоденного життя. Ці послуги важливі для соціальної адаптації, покращення якості життя, зокрема для осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах або мають обмежену здатність до самообслуговування. Соціально-побутові послуги відіграють важливу роль у соціальному забезпеченні, надаючи допомогу особам, які потребують сторонньої підтримки для вирішення побутових питань. Ці послуги сприяють полегшенню повсякденного життя і допомагають людям зберігати їхню незалежність та гідність [3,с.8-11].

Інформаційні соціальні послуги — це вид соціальних послуг, що надають громадянам доступ до необхідної інформації для забезпечення їхніх прав, покращення якості життя та інтеграції в суспільство. Вони сприяють обізнаності людей про їхні соціальні, економічні, правові та медичні права, а також можливості для підтримки та допомоги. Інформаційні послуги особливо важливі для соціально вразливих категорій населення, таких як літні люди, люди з інвалідністю, безробітні, багатодітні сім'ї та інші соціальні групи, які можуть бути менш обізнані про свої права та можливості підтримки[21,с.17].

Охарактеризуємо більш докладніше соціальні послуги, які надаються під час соціального супроводу сім’ям у СЖО, а також форми та методи роботи з такою категорією осіб (таблиця 1.2.):

Таблиця 1.3- Соціальні послуги сім’ям шо надаються у СЖО

№	Назва соціальної	Види	Форма	Методи

	послуги			
1.	Соціально-психологічні послуги	Психологічне консультування Соціальна адаптація Психологічна реабілітація Групова терапія та підтримка Профілактика сімейних проблем	Індивідуальна та групова	Проведення тренінгів, семінарів, лекцій з розвитку соціально-психологічних навичок, боротьби зі стресом і психологічними проблемами. Динамічна групова терапія
2.	Соціально-педагогічні послуги	Соціально-педагогічна підтримка дітей і молоді Профілактика соціального сирітства Соціально-психологічна реабілітація Виховання та соціалізація дітей та молоді з особливими потребами Підтримка в організації дозвілля та соціальних ініціатив	Індивідуальне та групове наставництво	Педагогічне консультування Корекційно-розвивальна робота Тренінги і семінари

3.	Соціально-медичні послуги	Медична допомога на дому Соціальна підтримка осіб з інвалідністю Психологічна підтримка та реабілітація Профілактика та моніторинг здоров'я Медико-соціальні реабілітація після лікування	Індивідуальна та групова	Тренінги для адаптації до нового стану здоров'я Лікувальна фізкультура Когнітивно-поведінкова терапія
4.	Соціально-економічні послуги	Державні соціальні виплати Допомога по безробіттю Соціальні субсидії	Індивідуальна та групова	Консультування та інформування з питань працевлаштування Курси професійної перепідготовки
5.	Соціально-побутові послуги	Побутові послуги по дому Допомога в пошуку житла. Ремонт і обслуговування житла Доставка товарів і послуг (поштові посуги)	Індивідуальна та групова	Мобільні методи роботи Патронаж
6.	Інформаційні соціальні послуги	Юридична допомога. Допомога у оформленні документів Інформація щодо програм	Індивідуальна та групова	Гарячі лінії та консультації Інтернет ресурси Мобільні консультаційні бригади

		підтримки та інтеграції Інформація шодо підтримки та захисту		

На думку, науковця Шеремет А: «Аналіз процесу надання соціальних послуг дозволяє виокремити такі форми соціальної роботи з сім'єю: індивідуальна робота з кожним членом родини; спільна робота з усіма членами сім'ї; групова робота, що виходить за межі сім'ї» [28,с.67-70].

«Індивідуальна робота спрямована на формування в окремих членів родини позитивного досвіду ставлення один до одного. Вона включає в себе консультації, бесіди, практичні заняття, що спрямовані на: формування доброзичливих стосунків між членами сім'ї; розуміння труднощів інших членів сім'ї; переконання у необхідності взаємопідтримки; прищеплення індивідуальних навичок відновлення доброзичливих відносин; формування навичок позитивного сімейного життя: планування фінансового бюджету сім'ї, організації дозвілля ведення сімейного побуту; надання життєвих компетентностей кожному члену сім'ї, щодо можливості організовувати взаємодію з державними органами; розвиток самоповаги, відчуття особистісної значущості» [11,с.24-29].

На думку, Голови Н.: «Соціальна робота з усією родиною базується на використанні методів сімейної терапії, які допомагають налагодити сімейні стосунки. Однією з ефективних форм сімейної терапії є спільне обговорення проблем і конфліктів, що допомагають налагодженню контактів між членами родини, виявленню найбільш розповсюджених, але неконструктивних моделей взаємостосунків, що стають джерелом конфлікту» [24,с.452-459].

За визначенням, Рідкодубської А, групова робота доцільна тоді, коли ситуація в родині проявляється соціальною ізоляцією, і від того в сім'ї панує низька самооцінка членів сім'ї, дезадаптація у соціумі. Практично, в межах співпраці з місцевими державними і громадськими організаціями соціального

спрямування здійснюються такі види роботи, як родинні свята, жіночі посиденьки, дитячі розважальні святкові ранки. Ефективною формою групової роботи є групи взаємодопомоги сімей, що мають спільні соціальні проблеми. На групах взаємодопомоги сім'ї діляться набутим досвідом подолання проблем і криз, навчають за принципом «рівний – рівному. У результаті групової роботи членів різних родин, її члени отримують досвід подолання проблемних ситуацій, установлення соціальних контактів» [14,с.52-62].

Висновки до розділу

Визначення сім'ї в Україні є багатогранним і залежить від контексту дослідження. Вчені досліджують різні аспекти цього поняття, намагаючись описати, як сім'я функціонує в українському суспільстві та як вона змінюється в умовах сучасних соціальних та культурних трансформацій.

Розгляд сім'ї в складних життєвих обставинах є міждисциплінарною темою, яка охоплює різні аспекти, від соціальних і психологічних проблем до правових і соціальних інтервенцій. Вчені з різних галузей досліджують, як різні обставини, такі як бідність, насильство, міграція, депресія та інші стресові фактори, впливають на родинні відносини, а також намагаються знайти шляхи підтримки та вирішення проблем, що виникають у таких ситуаціях.

В соціально-психологічній літературі для визначення сім'ї, що потребує соціального захисту та підтримки, використовують різні поняття, зокрема це: функціонально-неспроможна сім'я; сім'я у кризовій ситуації; неблагополучна сім'я; сім'я соціального ризику; у складних життєвих обставинах, асоціальна сім'я.

Перш як розглянути різні види деструктивних сімей, ми охарактеризуємо поняття «сім'я» через призму соціально- педагогічної літератури.

Поняття "сім'я" має різні визначення залежно соціально-педагогічного аспекту, але загалом це соціальна група, яка об'єднує людей, що пов'язані родинними зв'язками, взаємною підтримкою та відносинами. Сім'я — це основна одиниця суспільства, яка виконує важливі функції, зокрема виховання дітей, забезпечення емоційної підтримки, економічної стабільності та соціалізації.

Загальні аспекти поняття "сім'я" включають:

1.Родинні зв'язки — сім'я складається з людей, які можуть бути зв'язані через кровні або юридичні відносини (наприклад, через шлюб або усиновлення).

2.Соціальна одиниця — сім'я має визначену структуру, де кожен член виконує певні ролі, що можуть змінюватися в залежності від культури та часу.

3.Функції — основні функції сім'ї включають виховання дітей, надання емоційної підтримки, економічну взаємодопомогу, допомогу в соціалізації, формування і передачу культурних традицій.

4.Типи сімей — сім'ї можуть бути різними за структурою: нуклеарними (батьки і діти), розширеними (додатково до батьків і дітей можуть бути інші родичі) або одноосібними (один батько або мати з дітьми).

Отже, сім'я — це важлива інституція, яка допомагає підтримувати стабільність і розвиток суспільства.

РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

2.1 Опис та обґрунтування психодіагностичних методик дослідження

До участі у нашому експериментальному дослідженні ми запросили 40 респондентів, а саме 20 сімей, в якому взяло участь рівна кількість чоловіків та жінок. Метою нашого дослідження було, визначення потреб сім'ї, їхніх проблем в особистих стосунках між подружжям та у вихованні дітей, а також взаємодія чоловіка та дружини на побутовому рівні.

Для експериментального дослідження ми використали такі психодіагностичні методики:

1.Рольові очікування і домагання у шлюбі РОД(жіночий і чоловічий варіант) Л.Волкової, Л.Трапезнікової (Додаток А).

2.Опитувальник «Конструктивно-деструктивна сім'я» (В.Ейдміллера) (Додаток Б)

3.Шкала сімейної адаптації та згуртованості (Д.Олсон, Дж.Портнер, І.Лаві) (Додаток В)

Методика "Рольові очікування і домагання у шлюбі", розроблена Л. Волковою та Л.Трапезніковою, спрямована на вивчення того, як подружжя сприймає свої ролі в шлюбі, а також які очікування та вимоги вони мають один до одного. Ця методика дозволяє виявити, як чоловік і жінка уявляють свої функції в родині, які обов'язки і права вони приписують собі та партнеру, а також якими є їхні домагання і сподівання щодо взаємодії в шлюбі.

Мета методики – вивчити рольові очікування і домагання подружжя один до одного. Це дозволяє з'ясувати, чи відповідають ці очікування реальним поведінковим патернам у шлюбі та на яких аспектах життя пари це впливає.

Умови застосування психодіагностики:

1.Методика застосовується з подружніми парами (чоловік і жінка).

2.Вона може бути використана як в інтерв'ю, так і в письмовому вигляді.

3.Вона містить певні питання або твердження, на які респонденти повинні відповісти або оцінити їх за шкалою

Зміст методики:

-Оцінка особистих і соціальних ролей у шлюбі (чоловік, дружина).

-Оцінка домагань один до одного в різних аспектах життя (побутові, емоційні, соціальні, економічні).

-Оцінка того, наскільки реалізуються очікування і домагання в реальному житті.

-Порівняння інтерпретацій ролей партнерів у шлюбі (які функції і обов'язки вони приписують собі та партнеру).

Інструкція використання:

1.Кожен з партнерів отримує список питань, які стосуються їхніх очікувань та вимог щодо інших членів родини.

2.Питання можуть стосуватися різних аспектів шлюбного життя, таких як взаємна допомога, підтримка, емоційний зв'язок, побутові обов'язки тощо.

3.Кожен респондент оцінює надані твердження або відповідає на питання за допомогою шкали.

Інтерпретація результатів:

1.Аналізуються можливі розбіжності в очікуваннях та вимогах партнерів.

2.Визначаються напрямки для подальшої роботи з парами, якщо є значні дисбаланси в цих аспектах.

3.Може бути виявлено, які аспекти шлюбних відносин потребують корекції або зміни для досягнення гармонії та злагоди.

Ця методика є важливим інструментом для психологів, психотерапевтів, консультантів, соціальних працівників, які працюють з

подружжям або парами, допомагаючи їм зрозуміти і вирішити проблеми, пов'язані з очікуваннями та домаганнями один до одного в шлюбі.

Опитувальник "Конструктивна-деструктивна сім'я", розроблений В. Ейдміллером, є інструментом для оцінки сімейних взаємин, зокрема, для виявлення конструктивних і деструктивних аспектів сімейної взаємодії. Він застосовується для аналізу того, як в родині реалізуються принципи підтримки, взаєморозуміння, довіри та емоційного зв'язку, а також визначає, чи присутні в родині деструктивні прояви поведінки, які можуть впливати на психологічне здоров'я членів сім'ї.

Мета опитувальника: оцінка взаємин у сім'ї, визначення рівня конструктивності або деструктивності в сімейних відносинах; Виявлення аспектів, які можуть впливати на гармонійність сім'ї або призводити до конфліктів, напруженості та порушення психоемоційного стану.

Структура опитувальника: Опитувальник складається з ряду тверджень або питань, на які респонденти повинні дати відповіді, оцінюючи ступінь їхньої відповідності реальному стану справ у родині. Вони можуть бути орієнтовані на різні аспекти сімейних відносин, такі як спілкування, підтримка, емоційна близькість, а також наявність конфліктів або недовіри.

Шкала оцінки: Зазвичай кожне питання оцінюється за шкалою (наприклад, від "повністю не згоден" до "повністю згоден"), що дає змогу отримати кількісну оцінку рівня конструктивності чи деструктивності у взаєминах.

Зміст питання:

1.Питання стосуються різних аспектів родинного життя: як батьки вирішують конфлікти, як проявляють турботу і підтримку один до одного, як вони спілкуються між собою та з дітьми.

2.В опитувальнику можуть бути питання, що стосуються наявності жорстокого ставлення, маніпуляцій, контролю, порушень емоційних кордонів, а також наявності підтримки і довіри.

Інструкція: опитувальник може бути застосований як до окремих членів сім'ї, так і до шлюбної пари або родини в цілому. Відповіді можуть бути анонімними або інтерпретованими в процесі сімейної терапії. Діагностика може бути використана як частина терапевтичного процесу або для дослідницьких цілей у психології.

Інтерпретація результатів:

1.Результати можуть бути використані для оцінки сімейних відносин і визначення напрямків для корекційної роботи.

2.Високі показники конструктивності свідчать про здорові, підтримуючі стосунки, де є взаємоповага і підтримка.

3.Високі показники деструктивності можуть вказувати на наявність конфліктів, маніпуляцій, контролю або інших негативних факторів, які потребують корекції в контексті сімейної терапії чи консультування.

Опитувальник "Конструктивна-деструктивна сім'я" є корисним інструментом для оцінки сімейних відносин, аналізу патернів поведінки і емоційних зв'язків в родині, а також для виявлення можливих проблем, що потребують уваги[32с.120-136].

Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES) була розроблена Д. Олсоном, Дж. Портнером і І. Лаві для оцінки рівня адаптації та згуртованості в сім'ї. Ця шкала є частиною теоретичної моделі, що описує сімейну функціональність у контексті двох основних вимірів: адаптації та згуртованості. Вона дозволяє оцінити, наскільки сім'я здатна адаптуватися до змін у навколишньому середовищі та наскільки згуртована її члени, тобто як вони підтримують один одного і співпрацюють у подоланні труднощів[31].

Мета діагностування: шкала FACES спрямована на вимірювання двох основних аспектів функціонування сім'ї:

1.Згуртованість (cohesion): Це міра емоційної близькості, єдності та підтримки серед членів сім'ї. Вона вказує на те, наскільки члени сім'ї відчувають себе пов'язаними один з одним.

2.Адаптація (adaptability): Це міра здатності сім'ї адаптуватися до змін і нових ситуацій, зокрема, у ролях, правилах і відносинах. Вона характеризує гнучкість сім'ї в управлінні змінами та стресами[2,с.89-94].

Структура шкали. Шкала FACES містить 30 питань, які оцінюють згуртованість і адаптацію в сім'ї. Вони оцінюються за шкалою Лікерта (від "повністю не згоден" до "повністю згоден"), і кожен респондент відповідає на них залежно від того, як він сприймає відносини у своїй родині[6,с.12-13].

Зміст шкали:

1.Згуртованість вимірюється через питання, що стосуються рівня емоційної близькості в родині, підтримки, спільних інтересів та часу, проведеного разом. Наприклад, питання можуть стосуватися того, чи часто члени сім'ї підтримують один одного або чи відчувають вони себе емоційно близькими.

2.Адаптація вимірюється через питання, що оцінюють здатність сім'ї гнучко реагувати на зміни, справлятися з конфліктами, змінювати правила та стратегії взаємодії. Наприклад, питання можуть стосуватися того, чи є в родині можливість для обговорення змін, чи готові члени сім'ї до прийняття нових правил [34,с.14-15].

Інтерпретація результатів:

1.Результати оцінюються за двома основними вимірами — згуртованість та адаптація. Члени сім'ї можуть отримати високі чи низькі бали за кожним з цих параметрів.

2.Високі показники згуртованості вказують на те, що сім'я має сильний емоційний зв'язок, а її члени підтримують один одного в складних ситуаціях.

3.Високі показники адаптації свідчать про те, що сім'я має гнучкість у вирішенні проблем, готова адаптуватися до змін і зберігати гармонійні відносини, навіть коли виникають труднощі.

4.Низькі показники в обох вимірах можуть свідчити про проблеми в сім'ї, такі як відсутність підтримки, емоційної близькості або жорстка структура, що ускладнює адаптацію до змін [19,с.31-44].

Класифікація типів сімей за шкалою: В залежності від балів, отриманих за шкалою, сім'ї можуть бути класифіковані за різними типами:

1.Гнучка сім'я: висока адаптація і середня або висока згуртованість.

2.Жорстка сім'я: низька адаптація і висока згуртованість.

3.Розслаблена сім'я: висока адаптація і низька згуртованість.

4.Ригідна сім'я: низька адаптація і низька згуртованість.

Шкала FACES використовується для аналізу сімейних відносин в контексті терапевтичної роботи з родинами, а також для дослідження функціонування сім'ї в різних соціальних і психологічних умовах[40,с.76-77].

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження

Провівши діагностування з сім’ями, що опинилися в складних життєввих обставинах за такими методиками: «Рольові очікування і домагання у шлюбі РОД(жіночий і чоловічий варіант) Л.Волкової, Л.Трапезнікової; Опитувальник «Конструктивно-деструктивна сімя» (В.Ейдміллера); Шкала сімейної адаптації та згуртованості (Д.Олсон, Дж.Портнер, І.Лаві)» ми отримали такі результати дослідження, проаналізуємо їх докладніше.

Першу психодіагностичну методику, яку ми застосували практично з сім’ями у складних життєвих обставинах була «Рольові очікування і домагання у шлюбі РОД (жіночий і чоловічий варіант) Л.Волкової, Л.Трапезнікової». За допомогою шкали ми визначили такі рівні сімейних цінностей подружжя: інтимно-сексуальне, особистісна ідентифікація з партнером, господарсько-побутові обов’язки у сім’ї, батьківсько-виховна функція (дозволяє оцінити відношення чоловіка та жінки до батьківських

відносин), соціальна активність (професійна та соціальна активність), зовнішня привабливість, емоційна стабільність чи рівновага у сім'ї. За допомогою методу ранжування ми зробимо порівняння наскільки пріоритетними є ті чи інші обов'язки між подружжям (таблиця 2.4.), результати подані у процентному відношенні.

Таблиця 2.4.- Ранжування сімейних цінностей між подружжям за методикою «Рольові очікування і домагання у шлюбі Л.Волкової, Л.Трапезнікової»

Чоловіки	**Цінності**	**Жінки**
30	Інтимно-сексуальна	20
10	Особистісна ідентифікація з партнером	20
5	Господарсько побутові обов'язки	15
8	Батьківсько-виховна функція	10
10	Соціальна активність	5
9	Зовнішня привабливість	15
28	Емоційна стабільність та рівновага	15

Отже, провівши дослідження за методикою «Рольові очікування і домагання у шлюбі Л.Волкової, Л.Трапезнікової» (% відношення), можна зазначити, що сімейні цінності між подружжям, знаходяться на різних рівнях значущості, до прикладу чоловікам у сімейному житті важливими є саме: інтимно-сексуальна сфера – 30; емоційна стабільність та рівновага, щоб не було емоційних коливань- 28; на однаковій позиції є особистісна ідентифікація з партнером та соціальна активність – 10; зовнішня

привабливість -9; батьківські обов’язки – 8; господарсько-побутові обов’язки – 5.

Для жінок важливими є особистісна ідентифікація з партнером 20; інтимно-сексуальна сфера – 20; господарсько-побутові обов’язки -15; зовнішня привабливість – 15; емоційна стабільність та рівновага – 15; батьківські обов’язки -10; соціальна активність – 5. Для зручності результати дослідження представлено на рисунку2.1.

Рисунок 2.1.- Рольові очікування та домагання у шлюбі (чоловіки- %)

На рисунку 2.2. зображено рольові очікування та домагання у шлюбі та їхня значущість для жінок.

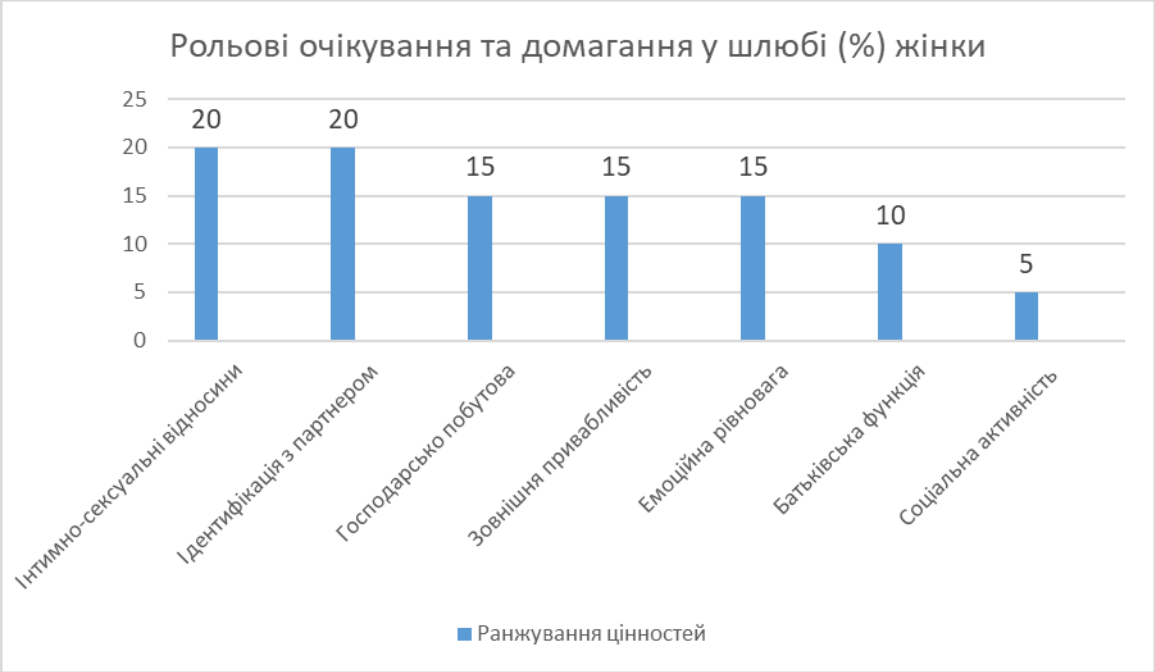

Рисунок 2.2.- Рольові очікування та домагання у шлюбі (жінки - %)

Отже, проаналізуємо результати дослідження за методикою «Рольові очікування та домагання у шлюбі» А.Волкової, Л.Трапезнікової. Можна сказати, що очікування від шлюбу між подружжям різняться, однією спільною цінністю є інтимно-сексуальні відносини, ідентифікація з партнером, для чоловіків все ж таки пріоритетними є: емоційна рівновага, соціальна активність (розвиток, кар'єра). Для жінок пріоритетними є: господарсько-побутові обов'язки; зовнішня привабливість, виконання батьківських функцій.

Проаналізуємо другу психодіагностичну методику «Конструктивна та деструктивна сім'я» (Е.Ейдміллера), яку ми використали у своєму дослідженні на приналежність сім'ї до деструктивної чи конструктивної поведінки. Автор методики запропонував сім'ю відносити до таких, в яких у стосунках переважають негативні стратегії поведінки, та такі в яких переважають позитивні стратегії поведінки.

Деструктивна сім'я — це сім'я, в якій відбувається систематичне емоційне, психологічне, фізичне або фінансове насильство, а також де

відсутня підтримка, стабільність та здорові взаємини між членами родини. Такі сім'ї часто характеризуються конфліктами, відсутністю довіри, маніпуляціями, емоційною чи фізичною ізоляцією членів родини, а також недотриманням здорових меж.

Конструктивна сім'я — це така родина, в якій панують здорові, підтримуючі, гармонійні та взаємоповажні стосунки між її членами. В конструктивних сім'ях люди взаємодіють із доброзичливістю, підтримують один одного в складних ситуаціях і разом працюють над вирішенням проблем. У таких родинах забезпечується емоційна стабільність, безпека та розвиток кожного члена родини.

За допомогою цієї методики ми оцінили сім’ю за трьома шкалами:

-«загальна незадоволеність сімейними стосунками»;

-«нервово-психічне напруження у сім’ї»;

-«сімейна тривожінсть» (таблиця 2.4.)

Таблиця 2.5.- Визначення рівнів сімейних відносин за методикою Е.Ейдміллера «Конструктивна та деструктивна сім’я»(%)

Шкала	Високий	Середній	Низький
Загальна незадоволеність сімейними стосунками	67	12	21
Нервово-психічне напруження у сім’ї	56	29	15
Сімейна тривожність	73	21	6

Отже, з отриманих даних, можна зробити висновки, що сім’я відноситься до деструктивних, тому що всі показники по трьом шкалам мають високий рівень незадоволення шлюбними відносинами, а саме: загальна незадоволеність сімейними стосунками (високий 67; середній 12;

низький21); нервово-психічне напруження у сім’ї (високий 56; середній 29; низький15); сімейна тривожність (високий 73; середній 21; низький 6) для більш конкретнішого розуміння проблеми результати представлені на рисунку-2.3.(%відношення).

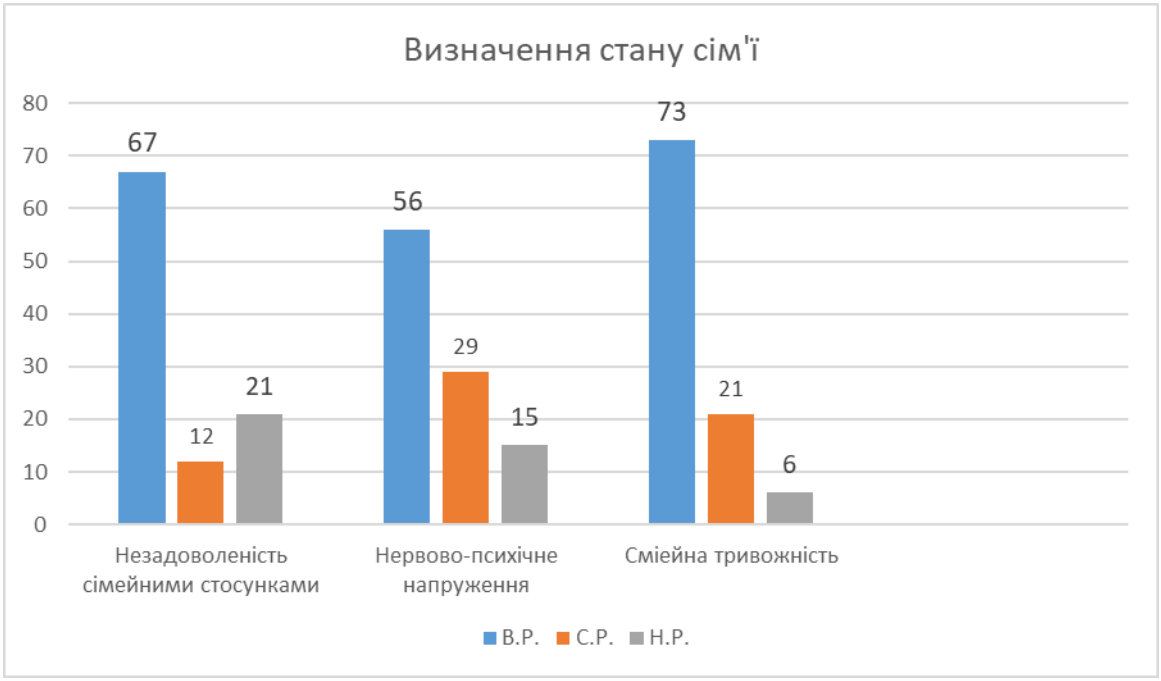

Рисунок 2.3.- Визначення стані сім’ї

Отже, провівши дане діагностування з сім’ями у складних життєвих обставинах, можна сказати, що вони відносяться до деструктивних. Наслідки деструктивної сім'ї можуть бути довготривалими, включаючи психічні та емоційні проблеми, відчуття ізоляції, порушення соціальних навичок і проблеми в побудові здорових стосунків у майбутньому. Соціальний супровід, терапія, групи самодопомоги можуть допомогти подолати ці труднощі та змінити динаміку в родині.

Останньою, методикою яку ми застосували у своєму дослідженні була діагностика «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (Х.Олсона). Всі ці три шкали поділяються на три рівні: високий, середній, низький.За допомогою даної методики, ми визначили рівень «емоційного зв’язку», «сімейної згуртованості», «визначення сімейних кордонів» (таблиця 2.5).

Таблиця-2.6. «Шкала сімейної адаптованості та згуртованості» (Х.Олсона)

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Емоційний зв’язок	12	34	54
Сімейна згуртованість	23	15	52
Сімейні кордони	10	41	49

Отже, провівши діагностування можна стверджувати, що внутрішня сімейна адаптація знаходиться на низькому рівні, зокрема так як і згуртованість. На ці недоліки вказують такі шкали: емоційний зв'язок (високий рівень 12; середній рівень 34; низький рівень -54); сімейна згуртованість (високий рівень 23; середній рівень 15; низький рівень -52); сімейні кордони (високий рівень 10; середній рівень 41; низький рівень -49). Для зручності дані представлені на рисунку – 2.4.

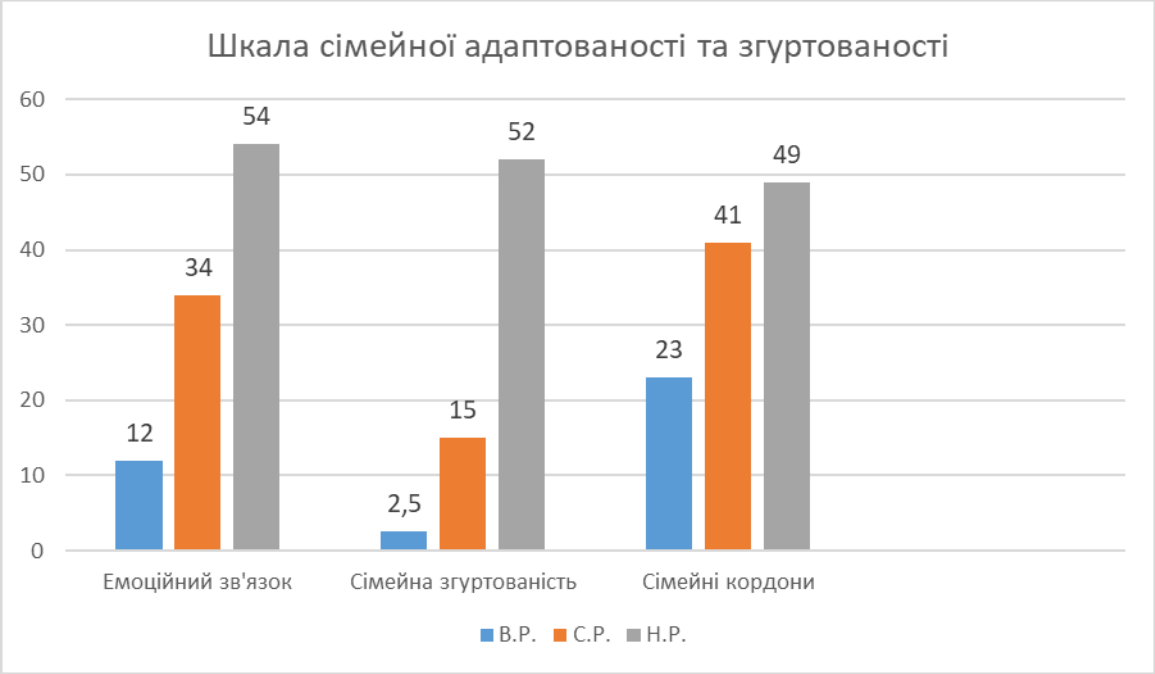

Рисунок – 2.4. Шкала сімейної адаптованості та згуртованості (Х.Олсона)

Отже, провівши психодіагностичні методики, можна сказати, що сім'ї, що залучені до експерименту потребують соціального супроводу під наглядом досвідченого фахівця соціальної роботи.

2.3 Тренінгова програма покращення, збереження та підвищення особистісного благополуччя сімей у складних життєвих обставинах

Тренінг — це організований процес навчання, спрямований на розвиток конкретних навичок, компетенцій чи зміну поведінки учасників через активну участь у практичних вправах, завданнях та інтеракціях. Основна мета тренінгу — покращення професійних або особистісних якостей учасників шляхом застосування різноманітних методів навчання, таких як рольові ігри, обговорення, практичні завдання, вправи на розвиток навичок і т.д [1,с.78-93].

Тренінг для сімей у складних життєвих обставинах (СЖО) — це спеціально розроблена програма навчання, яка має на меті підтримку та розвиток навичок, необхідних для подолання труднощів і покращення якості життя в умовах стресу, кризових ситуацій або обмежених ресурсів. Такі тренінги орієнтовані на надання допомоги сім'ям у вирішенні проблем, з якими вони стикаються через фінансові труднощі, розлучення, смерть близьких, емоційне чи фізичне насильство, проблеми з дітьми тощо (Додаток Г).

Особливості проведення тренінгової роботи для сімей у складних життєвих обставинах: інтерактивна форма проведення (групова робота, рольові ігри, вправи на рефлексію); створення атмосфери довіри і підтримки, яка дозволяє учасникам розвиватися та отримувати нові знання та навички; програма тренінгу адаптована до потреб сім'ї, що знаходиться в складній життєвій ситуації [8,с.67-71].

Завдання тренінгу для сімей у СЖО:

1.Підвищення психоемоційної стійкості: допомогти родинам справлятися зі стресом, тривогою, депресією та іншими емоційними труднощами, що виникають у кризових ситуаціях.

2.Поліпшення комунікації в сім'ї: навчити ефективно спілкуватися, розуміти потреби та почуття кожного члена сім'ї, знижувати рівень конфліктів.

3.Розвиток навичок підтримки один одного: підвищити рівень підтримки і взаєморозуміння серед членів родини, зміцнити емоційні зв'язки.

4.Формування стратегії вирішення проблем: навчити членівсім'ї шукати конструктивні способи вирішення проблем і в кризових ситуацій, ефективно справлятися з труднощами.

5.Забезпечення доступу до ресурсів і підтримки: Ознайомити сім'ї з доступними ресурсами, державними та неурядовими організаціями, що можуть надати підтримку в складних ситуаціях [37,с.11-12].

Структура треніннгу для сімей в СЖО:

1.Інформаційна частина:

-ознайомлення з поняттям «складні життєві обставини» та їх впливом на родину;

-розгляд можливих джерел стресу та їхнього впливу на психічний стан членів родини;

-інформація про існуючі соціальні, психологічні та юридичні служби, де можна отримати підтримку [33,с.45-47].

2.Практичні вправи:

-рольові ігри: практика ситуацій, що допомагають відпрацьовувати способи взаємодії в кризових умовах (наприклад, як розв'язати конфлікт між подружжям або як підтримати дитину в момент стресу);

-техніки управління стресом: вправи на релаксацію, глибоке дихання, медитації, щоб допомогти знизити рівень тривоги;

-комунікаційні вправи: розвиток навичок активного слухання, вираження своїх почуттів та думок, прийомів конструктивної критики.

3.Групові обговорення та підтримка:

-дискусії, де учасники можуть поділитися своїм досвідом, обговорити проблеми та знайти рішення через колективний досвід [16,с.202-205];

-підтримка з боку інших учасників, створення атмосфери довіри та безпеки.

4.Психологічна підтримка:

-рекомендації щодо зміцнення емоційного здоров'я, зниження рівня стресу та депресії;

-поради щодо побудови здорових стосунків у сім'ї, розвитку підтримки і взаєморозуміння.

Етапи тренінгу: тренінг має бути логічно побудований і поділений на блоки: вступ, основна частина, підсумки та обговорення. Вступ має включати ознайомлення з темою, цілями та методами тренінгу.Основна частина — це виконання вправ, тренування навичок та аналіз ситуацій. Підсумки — підведення результатів, зворотний зв'язок та рекомендації для подальшого розвитку [23,с.36-40].

Основні методи тренінгу для сімей у СЖО:

- фасилітація: тренер діє як фасилітатор, який допомагає сім'ям знайти відповіді на їхні питання і вирішити конфлікти;
- моделювання ситуацій: За допомогою рольових ігор учасники тренінгу відпрацьовують реальні ситуації, що можуть виникати в сім'ї.;
- психологічна підтримка та консультування: Тренер може проводити індивідуальні консультації або давати загальні поради щодо покращення психоемоційного стану;
- навчання навичок спільного вирішення проблем: сім'ї вчаться разом вирішувати повсякденні проблеми, надаючи підтримку один одному.

Зміст тренінгу:

1.Управління емоціями: як справлятися з гнівом, страхом, тривогою, депресією.

2.Ефективна комунікація в родині: як говорити про свої почуття, як слухати інших, уникати недомовленостей.

3.Підтримка дітей у складних обставинах: як допомогти дітям впоратися з труднощами (розлучення батьків, смерть близьких, зміна місця проживання).

4.Конфлікти в родині: як вирішувати конфлікти мирним шляхом, уникати насильства, підтримувати гармонію в стосунках.

5.Фінансова грамотність в кризових ситуаціях: як ефективно управляти фінансами в умовах обмежених ресурсів, планування бюджету [10,с.80-87].

Принципи тренінгу для сімей у СЖО:

1.Практичний характер: тренінг зазвичай фокусується на розвитку конкретних практичних навичок (наприклад, комунікаційних, лідерських, управлінських).

2.Інтерактивність: участь учасників є активною, вони виконують завдання, обговорюють проблеми, аналізують ситуації, виконують вправи для закріплення знань.

3.Груповий процес: тренінги часто проводяться в групах, що дозволяє створювати динамічне середовище для взаємодії та розвитку соціальних навичок.

4.Цілеспрямованість: кожен тренінг має чітко визначену мету та завдання, що сприяють досягненню конкретних результатів.

5.Короткостроковість: тренінги зазвичай є короткотерміновими за часом і мають чітку структуру (від кількох годин до кількох днів).

6.Конфіденційність у тренінгу — це забезпечення та захист особистої та чутливої інформації учасників, що виникає під час навчального процесу. Він є важливим елементом створення безпечної та довірливої атмосфери, де учасники можуть вільно висловлювати свої думки, обговорювати питання та ділитися досвідом без побоювань щодо розголошення особистої інформації.

Основні аспекти цього принципу включають:

1.Захист персональних даних**:** інформація про учасників (наприклад, ім'я, вік, професія, особисті відомості) не повинна бути розголошена без їхньої згоди.

2.Анонімність**:** якщо на тренінгу проводяться опитування чи збори інформації, важливо, щоб ці дані збиралися анонімно, без прив'язки до конкретних осіб.

3.Обмеження доступу до інформації**:** всі матеріали, які стосуються особистих висловлювань учасників, повинні бути доступні лише тренеру чи організаторам тренінгу, якщо це необхідно, або іншим учасникам лише за згодою.

4.Чітке інформування: учасників потрібно заздалегідь інформувати про те, як їхня інформація буде використовуватись, та про те, що все, що відбувається під час тренінгу, має конфіденційний характер.

5.Дотримання етики**:** Тренери та учасники повинні дотримуватись моральних та етичних норм, щоб уникнути порушення довіри чи виведення на публічний рівень приватних чи чутливих тем [17,с.12-18].

Принцип «конфеденційності» допомагає створити атмосферу довіри, що, в свою чергу, сприяє ефективному навчанню та розвитку учасників тренінгу.

Вікова категорія та стать: тренінг розрахований для чоловіків та жінок, що знаходяться у шлюбі та відноситься до сімей, що мають статус «сім’я у склідних життєвих обставинах». Важливо врахувати вік, рівень підготовки, культурні особливості та психологічний стан учасників.Тренінг повинен бути адаптований до специфіки аудиторії, що дозволяє врахувати індивідуальні потреби та мотивацію учасників.

Важливо, щоб після кожного заняття тренінгу надавалася можливість зворотнього зв'язку та рефлексії його учасникам. Після тренінгу бажано провести опитування або інтерв'ю для збору відгуків про ефективність тренінгу.

Тренінг містить10 занять, тривалістю 2 години.

Отже, тренінг для сімей у складних життєвих обставинах є важливим інструментом для допомоги родинам, які переживають кризу. Він допомагає знижувати стрес, покращує комунікацію та взаєморозуміння між членами родини, а також надає практичні інструменти для подолання труднощів. Крім того, такі тренінги надають родинам підтримку в період відновлення та зміцнення емоційних зв'язків.Сформулювати тренінг таким чином, щоб він був змістовним, інтерактивним, орієнтованим на розвиток ключових соціально-психологічних навичок, та створював атмосферу довіри й безпеки для його учасників[36,с.32-33].

2.4 Практичні рекомендації для фахівців соціальної роботи щодо оптимізації соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах

Соціальний супровід — це система послуг і заходів, що надаються особам або сім'ям для підтримки їхнього соціального, економічного та психологічного благополуччя. Це включає в себе допомогу в вирішенні різних життєвих ситуацій, таких як подолання соціальних, економічних, юридичних або психологічних труднощів [39,с.106-109].

Соціальний супровід може охоплювати наступні аспекти:

1.Інформаційна підтримка — надання консультацій та інформації щодо доступних соціальних послуг, правових норм, державної допомоги тощо.

2.Психологічна підтримка — допомога в подоланні стресу, травм, емоційних труднощів.

3.Правовий супровід — надання юридичних консультацій і допомоги у вирішенні правових питань.

4.Матеріальна допомога — сприяння в отриманні фінансової або матеріальної підтримки, наприклад, через державні програми.

5.Соціальна реабілітація — допомога в адаптації до суспільства після складних життєвих ситуацій, таких як хвороба, травма чи депресія[9].

Цей супровід може надаватися як державними органами, так і неурядовими організаціями, соціальними працівниками та іншими фахівцями. Мета соціального супроводу — забезпечити людям рівні можливості для покращення якості життя та інтеграції в суспільство [26,с.56-57].

Методичні рекомендації для фахівців соціальної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах (СЖО) покликані допомогти ефективно надавати соціальну підтримку та здійснювати втручання для полегшення ситуації сімей, які переживають труднощі. Нижче наведено основні напрямки методичних рекомендацій для таких фахівців:

1.Оцінка ситуації:

-проведення соціального оцінювання: збір інформації про сім'ю, її потреби, ресурси, проблеми та потенційні ризики. Оцінка має бути комплексною і включати соціально-економічні, психологічні, здоров'я, правові аспекти;

-визначення складних життєвих обставин: СЖО можуть бути пов'язані з бідністю, насильством, алкоголізмом, наркозалежністю, втратою працездатності одного з членів сім'ї, соціальною ізоляцією тощо.

2. Робота з сім'єю:

-індивідуальний підхід: Кожна сім'я має свої унікальні особливості, тому важливо враховувати індивідуальні потреби та обставини при виборі методу підтримки;

-створення плану соціального супроводу: Розробка індивідуального плану роботи з сім'єю, що включає цілі, завдання, терміни та конкретні заходи для подолання складних життєвих обставин;

-залучення всіх членів сім’ї: важливо працювати не тільки з особами, які звертаються за допомогою, а й із усіма членами сім’ї для досягнення кращих результатів.

3.Забезпечення правової підтримки:

-консультації з правових питань: Допомога у роз’ясненні прав та обов’язків членів сім’ї, а також у наданні допомоги у вирішенні юридичних питань (розлучення, аліменти, опіка, соціальна допомога);

-захист прав дітей: особливу увагу необхідно приділяти правам дітей, якщо вони є частиною сім'ї у складних життєвих обставинах.

4.Психологічна підтримка:

-психологічні консультації: оскільки сім’ї у складних обставинах часто переживають стрес, тривогу чи депресію, важливо надавати психологічну підтримку для подолання цих станів;

-робота з емоційним станом членів сім’ї: фахівці мають допомогти подолати емоційну напругу, конфлікти, страхи або почуття безпорадності.

5.Робота в кризових ситуаціях:

-кризове втручання: у разі екстрених ситуацій, таких як насильство в родині або небезпека для життя дитини, фахівець має реагувати негайно, зокрема залучати правоохоронні органи або медичні служби;

-організація тимчасового розміщення або соціальних послуг: у разі необхідності можна організувати тимчасове перебування сім’ї у спеціалізованих установах (кризові центри, притулки для жінок і дітей).

6.Розвиток соціальних навичок та інтеграція:

-робота з підвищенням соціальних навичок: підтримка сімей у розвитку навичок для поліпшення комунікації, вирішення конфліктів, управління бюджетом, догляду за дітьми тощо;

-сприяння соціальній інтеграції: допомога сім’ям у відновленні зв'язків з оточенням, пошуку роботи, навчання та підтримка в адаптації до зміни життєвих обставин.

7. Моніторинг та корекція плану:

-моніторинг виконання плану: регулярне перевіряння прогресу в роботі з сім’єю, коригування плану соціального супроводу відповідно до нових обставин чи результатів;

-оцінка ефективності втручання: оцінка, наскільки допомога є корисною та чи є позитивні зміни в житті сім’ї.

8. Робота з партнерськими організаціями:

-співпраця з іншими службами: Взаємодія з медичними, освітніми, правоохоронними, юридичними та іншими установами для забезпечення комплексного підходу до вирішення проблем сім’ї;

-залучення неурядових організацій та волонтерів: у разі необхідності фахівець може звертатися до організацій, які надають матеріальну, гуманітарну або психологічну допомогу.

9. Розвиток професійних навичок фахівця

-постійне навчання: Фахівці повинні регулярно проходити тренінги, курси та підвищувати кваліфікацію для ефективного вирішення складних ситуацій;

-робота з емоційним вигоранням: Оскільки робота з такими сім'ями може бути дуже стресовою, важливо, щоб фахівець міг справлятися з емоційним навантаженням і запобігати професійному вигоранню [5,с.20-25].

Методичні рекомендації для фахівців соціальної роботи з сім’ями у складних життєвих обставинах мають бути спрямовані на комплексну допомогу сім’ям, враховуючи їх індивідуальні потреби та забезпечуючи їхню безпеку та благополуччя. Важливо застосовувати інтегрований підхід, співпрацюючи з різними службами та організаціями для досягнення найкращих результатів.

Висновки до розділу

В другому розділі «Есперимента́льне дослідження ефективності технологій соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах» ми описали, обгрунтували та дослідили психодіагностичні методики:

Для експериментального дослідження ми використали такі психодіагностичні методики: «.Рольові очікування і домагання у шлюбі РОД(жіночий і чоловічий варіант) Л.Волкової, Л.Трапезнікової; опитувальник «Конструктивно-деструктивна сім'я» (В.Ейдміллера); шкала сімейної адаптації та згуртованості (Д.Олсон, Дж.Портнер, І.Лаві)».

Провівши, вище зазначені методики, ми визначили домінування та очікування подружжя у шлюбі, тип сімейних відносин (конструктивна та деструктивна сім'я), рівень сімейної адаптованості та згуртованості.

Отримані результати свідчать про те, що сім'ї що перебувають у складних життєвих обставинах, мають проблеми в інтимних стосунках, в розподілі господарсько-побутових обов'язках, маютьтруднощі у вихованні своїх дітей, характеризуються низькою соціальною активністю, зниженням рівня емоційної стабільності та рівноваги. Загалом сім'ї у складних життєвих обставинах потребують допомоги фахівця соціальної роботи у складних життєвих обставинах.

Для таких сімей нами була розроблена програма покращення, збереження та підвищення особистісного благополуччя сімей у складних життєвих обставинах. В ході розробки тренінгової програми ми визначили його мету, завдання, структуру, етапи, зміст, принципи, основні методи тренінгу для таких сімей.

Також нами були розроблені науково-практичні рекомендації для фахівців соціальної роботи, педагогів, психологів, щодо оптимізації соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах. Визначили основні аспекти соціального супроводу, напрями роботи фахівця соціальної роботи, основні завдання та методи роботи з такою категорією осіб.

ВИСНОВКИ

В першому розділі нашого дослідження «Теоретичний аналіз соціально-педагогічної літератури з актуальних проблем сім'ї» ми охарактеризували основні проблеми, з якими стикаються сім'ї в Україні, які можуть варіюватися в залежності від соціально-економічних умов, регіону, а також індивідуальних життєвих обставин. Однак, серед найбільш поширених проблем можна виділити такі: економічні труднощі(низькі заробітні плати та високі витрати на житло, комунальні послуги та інші побутові послуги створюють фінансові труднощі для українських сімей; багато сімей змушені покладатися на додаткові джерела доходу, такі як заробітки за кордоном, що може призводити до соціальної та психологічної напруги,до створення сімї зі статусои дистантної;безробіття та нестабільність на ринку праці (високий рівень безробіття, нестабільність на ринку праці, а також недостатня кількість гідно оплачуваних робочих місць є серйозною проблемою для багатьох українських сімей); проблеми з вихованням дітей: (відсутність достатніх можливостей для всебічного розвитку дітей, зокрема через високі ціни на освіту, дитячі секції та заняття, а також через неадекватну інфраструктуру для дітей та підлітків; труднощі в забезпеченні якісного догляду за дітьми, особливо в умовах недостатньої кількості дитячих садків або належних умов для їхнього розвитку); соціальні та психологічні проблеми: (вплив військового конфлікту на сході України, що призводить до травмування, розлучень, емоційної та психологічної нестабільності в родинах; розлучення та сімейні конфлікти, що можуть бути наслідком економічних проблем, стресу, або соціальної ізоляції); проблеми з житлом: (низька доступність житла для молодих сімей через високу вартість нерухомості або відсутність програм «державної соціальної підтримки»;зношений житловий фонд, зокрема в старих будівлях, може створювати додаткові труднощі для родин у питаннях ремонту та

забезпечення комфортних умов для життя; міграція та дистантні сім'ї: міграція молоді за кордон у пошуках кращих економічних можливостей може призводити до розриву сімейних зв'язків, що в свою чергу створює емоційні труднощі, як для мігрантів, так і для їхніх родин; застаріле законодавство та відсутність належної соціальної підтримки сімей: відсутність достатніх програм підтримки молодих сімей, зокрема в питаннях материнства, батьківства, дитячих виплат, пільг на житло та ін; недосконаліть законодавства щодо захисту прав жінок, дітей та інших вразливих категорій може ускладнювати вирішення сімейних проблем.

Ці проблеми вимагають комплексного підходу з боку уряду та громадянського суспільства для покращення умов для розвитку успішних та щасливих сімей в Україні.

Основні завдання фахівця соціальної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах полягають у підтримці та допомозі сім'ям, які стикаються з різними труднощами, забезпечуючи їм можливості для вирішення проблем та покращення їхнього життєвого становища. Роль соціального працівника є ключовою в наданні комплексної допомоги та підтримки таким родинам.

До основних завдань фахівця соціальної роботи з сім'ями у СЖО належать: оцінка потреб і ситуації; психологічна підтримка:організація соціальної допомоги; розвиток і зміцнення родинних відносин; проведення тренінгів та навчальних програм для батьків щодо виховання дітей, управління сімейним бюджетом, подолання кризових ситуацій; підтримка родин у формуванні здорових сімейних відносин; мобілізація ресурсів та підтримка розвитку:робота з місцевими громадами та іншими організаціями для залучення додаткових ресурсів, як матеріальних, так і нематеріальних, для підтримки родини;запобігання виникненню серйозних соціальних проблем у родинах через надання допомоги на ранніх етапах розвитку складних обставин; виявлення факторів ризику, які можуть призвести до

більш серйозних проблем, та надання своєчасної підтримки; інформування сім'ї про її права, допомога у вирішенні юридичних питань (наприклад, в разі насильства в родині, розлучення, аліментних питань); робота з іншими фахівцями та організаціями;захист прав і інтересів сім'ї перед державними органами, громадськими організаціями, роботодавцями та іншими інституціями.

Завдання фахівця соціальної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах потребують індивідуального підходу до кожної ситуації, а також здатності працювати в умовах стресу, конфліктів та емоційного напруження. Основною метою є не лише допомогти сім'ям подолати складні життєві обставини, а й сприяти їхньому довгостроковому відновленню та соціальній інтеграції.

В другому розділі «Есперимента́льне дослідження ефективності технологій соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах» ми описали, обгрунтували та дослідили психодіагностичні методики на визначення особливостей актуальних проблем у складних життєвих обставинах.

Для експериментального дослідження ми використали такі психодіагностичні методики: «.Рольові очікування і домагання у шлюбі РОД(жіночий і чоловічий варіант) Л.Волкової, Л.Трапезнікової; опитувальник «Конструктивно-деструктивна сім’я» (В.Ейдміллера; шкала сімейної адаптації та згуртованості (Д.Олсон, Дж.Портнер, І.Лаві)».

Провівши, вище зазначені методики, ми визначили домінування та очікування подружжя у шлюбі, тип сімейних відносин (конструктивна та деструктивна сім’я), рівень сімейної адаптованості та згуртованості.

Отримані результати свідчать про те, що сім’ї що перебувають у складних життєвих обставинах, мають проблеми в інтимних стосунках, в розподілі господарсько-побутових обов’язках, труднощі у вихованні своїх дітей, характеризуються низькою соціальною активністю, зниженням рівня

емоційної стабільності та рівноваги. Загалом сім'ї у складних життєвих обставинах потребують допомоги фахівця соціальної роботи у складних життєвих обставинах.

Для таких сімей нами була розроблена програма покращення, збереження та підвищення особистісного благополуччя сімей у складних життєвих обставинах. В ході розробки тренінгової програми ми визначили його мету, завдання, структуру, етапи, зміст, принципи, основні методи тренінгу для таких сімей.

Також нами були розроблені науково-практичні рекомендаціїдля фахівців соціальної роботи, педагогів, психологів, щодо оптимізації соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах. Визначили основні аспекти соціального супроводу, напрями роботи фахівця соціальної роботи, основні завдання та методи роботи з такою категорією осіб.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1.Агаджанян Н.А. Адаптація и резервы организма. - М.: Физкультура и спорт, 2023. – 400с.-С. 78-93.

2.Алєксєєнко Т.Ф. Книга для батьків:[Посібник до тренінгового курсу “Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі” (у трьох частинах). Частина перша/ За заг. ред. Т.Ф. Алєксєєнко]. – К.: Держсоцслужба, 2017. – 184с. –С.89-94.

3. Бондаренко О.Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді // Практична психологія та соціальна робота.- 2023.- №4.- С. 8-11.

4. Барко В.І. Розвиток здібностей і творчого потенціалу. Обдарована дитина.- 2025.- № 1.- С. 27-29.

5.Бевз Г.М. Дитина в прийомній сім’ї: Нотатки психолога. Київ: Український ін-т соціальних досліджень, 2021. – 101с.-С.20-25.

6.Бевз Г.М. Прийомна сім’я: методика створення і соціального супроводу: Науково-методичний посібник.Київ. Центр стратегічної підтримки, 2023.- 92 с.-С.12-13.

7.Бевз Г.М. Прийомна сім’я: соціально-психологічні виміри: [Монографія. Київ: Видавничий Дім “Слово”, 2019. – 352с.-С.10-16.

8.Бевз Г.М. Технології створення функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Київ.: Державний інститут проблем сім’ї та молоді, 2023. – 188с.-С.67-71.

9.Болдарєва С.О. Становлення особистості дитини дошкільного віку в процесі взаємодії різних соціальних інститутів / С.О. Болдарєва /Електронний ресурс http://psihoped.ucoz.ru/blog/stanovlennja_osobistosti_ditini_doshkilnogo_viku_v_procesi_vzaemodiji_riznikh_socialnikh_institutiv/2011-05-25-26 30.01.2025 р.

10.Бондар С.Б. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні. Київ, 2024. – 128с.-С.80-87.

11. Барнс Р. Як вітчиму стати батьком. Львів: Свічадо, 2024. 190 с.-С.24-29.

12.Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник. Київ.: Либідь, 2022. 848 с-С.34.

13.Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій. Київ.: МАУП, 2021. 96 с.-С.11.

14.Войтович Н. «Криза третього курсу» як переломний етап професійного становлення студентів // Особистісні кризи студенського віку: Зб. наук. Статей. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2021. – С. 52-62.

15Все про адаптацію. Спецвипуск газети «Психолог». – 2024. - № 25-26 (121-122). – 120 с.-С.43-47.

16.Вступ до соціальної роботи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.За ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича.- К.: Академвидав, 2025.- 304 с.-С.202-205.

17.Вельбовець Н. Соціальна політика і соціальна робота. Київ,2018, 1-2 (5-6).- 160с.-С.12-18.

18.Вельбовець Н. Соціальна політика і соціальна робота. Київ, 2019, 3-4 (11,12).- 208с.-С.116-119.

19. Гейник О. Криза адаптації першокурсників-випускників сільських шкіл до умов студенського життя.Особистісні кризи студенського віку: Зб. наук. Статей.–Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2021. – С. 31-44.

20.Гапоненко Л.О. Рефлексивно-рольова мета-гра з усвідомлення деструктивних сімейних симптомів. Харків: Діса плюс, 2020. С.20-22.

21.Гапоненко Л.О. Наративи у рефлексивно-рольових тренінгах для студентів психологів з підготовки до психогігієнічної саморегуляції. Наративна психологія: теорія, емпірика, практика. Кривий Ріг.: Р.А. Козлов, 2020. С. 17.

22.Говорун Т.В., Кравець В.П., Кікінежді О.М., Кізь О.Б. Ґендерні аспекти усвідомленого батьківства. Навчальний посібник. Тернопіль:Навчальна книга – Богдан, 2024. 144 с.-С.23-28.

23.Казанжи М.Й. Особистісні предиктори фасилітації-інгібіції. Теорія і практика сучасної психології. Т.1.Вип.1. 2020. С. 36-40.

24.Костровець Л.Б. Значення молодих сімей у процесі формування повноцінного українського суспільства. Донецьк.: Науково-технічний збірник № 102. С. 452-459.

25.Кікінежді О.М., Кізь О.Б. Особливості ґендерної соціалізації депривованого юнацтва: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2024. 176 с.-С.11-12.

26. Кікінежді О.М., Кізь О.Б. Формування ґендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми. Навч.посіб. 2-ге, перероблене і доповнене. Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2009. 180 с.-С.56-57.

27. Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї: навч. посіб. Київ. : Главник, 2016. 127 с.-С.10-12.

28. Корольчук М.С. Психологія сімейних взаємин. Київ.: Ніка-центр,2011.296 с.-С.67-70.

29.Лидерс А. Г.Психологическое исследование семьи : Учеб.пос.-практикум. Москва.: Видавничий центр «Академія», 2017. 432 с.-С.24-28.

30.Методи кореляційного і регресивного аналізу. URL.:https://stud.com.ua/33796/informatika/metodi_korelyatsiynogo_regresiynog

31. Мірошник З.М. Ролеграма як засіб формування рольової структури особистості. URL.: http://tta.org.ua/index.php/2227-6246/article/view/160150

32.Орбан-Лембрик Л.Е., Лембрик С.П. Шлюбно-сімейні взаємини і стабільність родинного життя. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. Вип. 11. Ч.1. –С.120-136.

33. Помиткіна Л.В. Психологія сім'ї: навч. посіб. Київ..: «НАУ-друк», 2020.-270 с.-С.45-47.

34.Психологія сім'ї : навч. посіб. В. М. Поліщук, Н. М. Ульїна та ін. 2-ге вид., доповн. Суми : Університет. кн., 2019. 282 с.-С.14-15.

35.Пушко Т., Анпілова Д. Індивідуально-психологічні предиктори міжособистісної конкуренції в період юності. Психологічні перспективи, (27), 149–161. https://doi.org/10.29038/2227-1376-2016-27-149-161.

36. Седих К.В. Психологія сім'ї: навч. посіб. Київ.: Академвидав, 2025. 192 с.-С.32-33.

37.Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: навч : посібник. Київ. : Веселка, 2018. 214 с.-С.11-12.

38.Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ.: ТОВ «Основа-Принт», 2019. 248 с.-С.12-13.

39. Столярчук О.А. Родинні настанови студентської молоді. International scientific professional periodical journal «The unity of science», 2015. (V. 2). P. 106-109.

40. Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2025. 136 с.-С.76-77.

41.Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз. Наука і освіта, 2020. № 3. С. 113-116.

42.Ушакова І.М. Психологія сім'ї. URL.: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/2067/Konspekt_lekcij_PsS.pdf

ДОДАТОК А

Методика«Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)»

О. Волкової, Г. Трапезникової

За допомогою методики РОД визначають уявлення подружжя:·про значущість у сімейному житті сексуальних стосунків, особистісної згуртованості чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутової сфери, моральної й емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів (ці показники, що відбивають основні функції сім'ї, утворюють шкалу сімейних цінностей — ШСЦ); про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при виконанні сімейних функцій (ці показники утворюють шкалу рольових очікувань і домагань — ШРОД).

Приладдя. Два набори по 36 карток з цупкого паперу (картону). На кожну картку наносять номер і текст тверджень набору. 4 картки-класифікатори з таким написом на кожній: "Цілком згодний", "Загалом це правильно", "Це не зовсім так", "Це неправильно".

Жіночий варіант

1. Настрій і самопочуття людини залежать від задоволення її сексуальних потреб.

2. Щастя у шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.

3. Сексуальні стосунки — головне у відносинах чоловіка і дружини.

4. Головне у шлюбі, щоб чоловік і дружина мали багато спільних інтересів.

5. Чоловік — це друг, що поділяє мої інтереси, думки, захоплення.

6. Чоловік — це насамперед друг, з яким можна поговорити про свої справи.

7. Найголовніша турбота чоловіка — забезпечити матеріальний добробут і побутовий комфорт сім'ї.

8. Чоловік має виконувати хатню роботу разом з дружиною.

9. Чоловік повинен уміти обслуговувати себе, а не чекати, що дружина візьме на себе всі турботи про нього.

10. Чоловік має ходити коло дітей не менше, ніж дружина.

11. Я хотіла б, щоб мій чоловік любив дітей.

12. Про чоловіка я роблю висновок, зважаючи на те, добрий чи поганий він батько.

13. Мені подобаються енергійні, ділові чоловіки.

14. Я дуже ціную чоловіків, які серйозно захоплені своєю справою.

15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові і професійні якості мого чоловіка.

16. Чоловік повинен уміти створювати в сім'ї теплу, довірчу атмосферу.

17. Для мене головне, щоб мій чоловік добре розумів мене і сприймав такою, яка я є.

18. Чоловік — це насамперед друг, що уважно і турботливо ставиться до моїх переживань, настрою, стану.

19. Мені подобається, коли мій чоловік красиво і модно вдягнений.

20. Мені подобаються показні, високорослі чоловіки.

21. Чоловік має виглядати так, щоб на нього було приємно подивитися.

22. Найважливіша турбота жінки — щоб у сім'ї всі були доглянуті.

23. Я завжди знаю, що потрібно купити для моєї сім'ї.

24. Я збираю корисні поради: як готувати смачні страви, консервувати овочі,фрукти.

25. Головну роль у вихованні дитини завжди відіграє мати.

26. Я не боюся труднощів, пов'язаних з народженням і вихованням дитини.

27. Я люблю дітей і із задоволенням займаюся з ними.

28. Я прагну посісти гідне місце в житті.

29. Я хочу стати фахівцем.

30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу.

31. Близькі друзі часто звертаються до мене за порадою, з проханням допомогти і підтримати.

32. Оточуючі часто звертаються до мене зі своїми бідами.

33. Я завжди щиро і зі співчуттям втішаю й опікую людей, які цього потребують.

34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.

35.Я люблю красиво одягатись, носити прикраси, користуватись косметикою.

36. Я надаю великого значення своєму зовнішньому вигляду.

Чоловічий варіант

1. Настрій і самопочуття людини залежать від задоволення її сексуальних потреб.

2. Щастя у шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.

3. Сексуальні стосунки — головне у відносинах чоловіка і дружини.

4. Головне у шлюбі, щоб у чоловіка і дружини було багато спільних інтересів.

5. Дружина — це друг, що поділяє мої інтереси, думки, захоплення.

6. Дружина — це насамперед друг, з яким можна поговорити про свої справи.

7. Найголовніша турбота дружини — годувати і доглядати всіх у сім'ї.

8. Жінка може впасти в моїх очах, якщо вона погана господиня.

9. Жінка може пишатися собою, якщо вона хороша господиня.

10. Я хотів би, щоб моя дружина любила дітей.

11. Жінка, яка вважає за обтяжливе бути матір'ю є неповноцінною.

12. Для мене головне в жінці, щоб вона була доброю матір'ю моїм дітям.

13. Мені подобаються ділові й енергійні жінки.

14. Я дуже ціную жінок, які серйозно захоплені своєю справою.

Продовження додатку А

15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові і професійні якості моєї дружини.

16. Дружина повинна насамперед створювати і підтримувати теплу, довірчу атмосферу в сім'ї.

17. Для мене головне, щоб моя дружина добре розуміла мене і сприймала таким, який я є.

18. Дружина — це насамперед друг, який уважно і турботливо ставиться до моїх переживань, настрою, стану.

19. Мені дуже подобається, коли моя дружина красиво і модно вдягнена.

20. Я дуже ціную жінок, що вміють красиво вдягатися.

21. Жінка має виглядати так, щоб на неї звертали увагу.

22. Я завжди знаю, що потрібно купити для моєї сім'ї.

23. Я люблю господарювати.

24. Я можу робити ремонт квартири, лагодити побутову техніку

25. Діти люблять грати зі мною, охоче спілкуються.

26. Я дуже люблю дітей і вмію з ними займатися.

27. Я брав би активну участь у вихованні своєї дитини, навіть якби ми з дружиною вирішили розлучитися.

28. Я прагну посісти гідне місце в житті.

29. Я хочу стати фахівцем.

30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу.

31. Близькі і друзі часто звертаються до мене за порадою, з проханням допомогти і підтримати.

32. Оточуючі часто звертаються до мене зі своїми бідами.

33. Я завжди щиро і зі співчуттям втішаю й опікую людей, які цього потребують.

34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.

35. Я намагаюся вдягати те, що мені личить.

Кінець додатку А

36. Я прискіпливо ставлюсь до крою костюма, фасону сорочок, кольору краватки

ДОДАТОК Б

Методика «Конструктивна-деструктивна сім'я» Е.Г.Ейдеміллера,

Інструкція: «Подумки поверніться до себе додому! Пригадайте почуття, з яким. Ви відкриваєте двері вдома! Пригадайте почуття, з якими пригадуєте домашні справи на роботі! Як Ви себе почуваєте у вихідні дні й вечорами? Взагалі, пригадайте все ваше сімейне життя! Яким ви себе почуваєте найчастіше? Відмітьте на шкалах!». Ззвертайте увагу на якість, найбільш типову для вас.

Бланк, що пропонується до методики

Задоволеним 0 _ _ _ _ _ _ _7 Незадоволений З

Спокійним 0 _ _ _ _ _ _ _7 Схвильованим Т

Напруженим 0 _ _ _ _ _ _ _7 Розслабленим Н

Радісним 0 _ _ _ _ _ _ _7 Засмученим З

Потрібним 0 _ _ _ _ _ _ _7 Зайвим Т

Відпочившим 0 _ _ _ _ _ _ _7 Втомленим Н

Здоровим 0 _ _ _ _ _ _ _7 Хворим З

Сміливим 0 _ _ _ _ _ _ _7 Соромьязливим (боязливим) Т

Безтурботливим 0 _ _ _ _ _ _ _7 Стурбованим Н

Поганим 0 _ _ _ _ _ _ _7 Гарним З

Спритним 0 _ _ _ _ _ _ _7 Незграбним Т

Вільним 0 _ _ _ _ _ _ _7 Зайнятим Н

ПІБ_____ Т-___; З - _____; Н - ____

Обробка. Бали за шкалами, що позначені однаковим індексам, сумуються, стан констатується, якщо сума оцінок за 3 шкалами перевищує або дорівнює за З)загальна незадоволеність) 26 балів; за Н (нервово-психічне напруження) – 27 балів; по Т (сімейна тривожність) – 26 балів.

ДОДАТОК В

Опитувальник Шкала сімейної адаптації та згуртованості

(Опитувальник FACES-3 / Тест Д. Х. Олсона)

Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3) є одним з найбільш відомих стандартизованих опитувальників, призначених для оцінки сімейної структури. Авторами даного опитувальника є Д. Х. Олсон, Дж.Портнер та І. Лаві. Метод був адаптований в 1986 М. Перре (Ейдеміллер Е. Г., Добряков В. В., Микільська І. М., 2003).

У основі створення методики лежить “циркулярна модель” (“кругова модель”) Д. Х. Олсон. Ця модель включає три найважливіші параметри: сімейної поведінки, згуртованість, адаптація та комунікація. FACES-3 є третім варіантом серій шкал FACES, розробленим для оцінки двох основних параметрів структури сім’ї, представлених графічно в “циркулярній моделі”, сімейної згуртованості та сімейної адаптації.

Інструкція

Варіант А. Опишіть Вашу реальну сім’ю (подружжя та дітей). Прочитайте наступні висловлювання та оцініть їх за допомогою представленої шкали.

Варіант Б. Тепер оцініть ці висловлювання з погляду ідеальної сім’ї, то є такою, про яку ви мрієте.

Бланк опитувальника: 1 майже ніколи; 2 рідко; 3 час від часу; 4 часто 5 майже завжди

1.Члени нашої сім’ї звертаються один до одного за допомогою.

2.При вирішенні проблем враховуються пропозиції дітей.

3.Ми схвально ставимося до товариства інших членів сім’ї.

4.Діти самостійно обирають форму поводження

5.Ми вважаємо за краще спілкуватися тільки у вузькому сімейному колі.

6.Кожен член нашої сім’ї може бути лідером.

7.Члени нашої сім’ї більше близькі зі сторонніми, а ніж один з

Продовження додатку В

одним.

8.У нашій сім’ї змінюється спосіб виконання повсякденних справ.

9.Ми любимо проводити вільний час усі разом.

10.Покарання обговорюються батьками.

11.Члени нашої родини відчувають себе дуже близькими один до одного.

12.У нашій сім’ї більшість рішень приймається батьками.

13. На сімейних заходах присутні більшість членів сім’ї.

14. Правила у нашій сім’ї змінюються.

15.Нам важко уявити собі, що ми могли б зробити всією сім’єю.

16. Домашні обов’язки можуть переходити від одного члена сім’ї до іншого.

17. Ми радимося один з одним при прийнятті рішень.

18. Важко сказати, хто в нас у сім’ї лідер

19. Єдність дуже важлива для нашої сім’ї.

20. Важко сказати, які обов’язки у домашньому господарстві виконує кожен член сім’ї.

ДОДАТОК Г

Тренінгова програма покращення, збереження, та підвищення особистісного благополуччя сімей у СЖО

Заняття №1 (1год.30хв)

1.Вправа Етюд «Знайомство» (7-10 хв.)

Мета: формувати певну думку про себе.

ФСР.: А зараз давайте познайомимось. Кожен назве своє ім'я і скаже кілька слів про себе. (Дорослі виконують етюд)

2. Вправа «Очі в очі» (3-5 хв.)

Мета: розвивати почуття емпатії.

ФСР: В повсякденному житті люди дуже часто задовольняються поверхневими контактами один з одним, не прагнучи побачити, що відчуває, переживає інший. Щоб навчитись бачити почуття людей, зараз ми виконаємо вправу.

Протягом 3-5 хвилин ви будете дивитись в очі іншим, стараючись встановити контакт з кожним членом групи. Після закінчення, ФСР запитує про почуття, які виникли під час виконання вправи, кому і чому було важко встановити зоровий контакт. Ця вправа допомагає встановити на етапі знайомства глибокий і довірливий контакт між учасниками групи.

3.Хвилинка пустування. (2-3 хв.) (Звучить пісня В. Шаїнського "Буратіно")

ФСР.: На кожному занятті у нас буде хвилинка пустування, на якій ви будете робити те, що захочете. Пам'ятайте, людина вільна. Ніхто не повинен обмежувати її свободу. Людина сама, рахуючись з інтересами інших людей, обмежує її. Вона ставиться до інших людей так, як хотіла б, щоб люди ставились до неї. Як гукнеться, так і відгукнеться. Хочеться побігати, голосно гратись, але у того, хто поруч, болить голова, і розумна, добра дитина не бігає, не галасує. Вона свідомо обмежує свою свободу. Під час хвилинки пустування ви можете побігати, погратись, потанцювати. Але це не означає, що можна бити шибки, ламати меблі, збивати один одного з ніг. Ви вільні, але вмійте користуватись свободою так, щоб від цього не було неприємно іншим. Отже, хвилинка пустування.

Перерва завершилась. Як тільки музика закінчилась, всі повинні заспокоїтись.

4. Вправа "Східці" (7-10 хв.)

Мета: діагностика самооцінки і рівня домагань.

ФСР.: Кожен у зошиті малює чотири драбинки з сімома східцями (за зразком, підготовленим психологом).

ФСР.: Уявіть собі, що всіх членів вашої сім'ї розмістили на східцях драбинки, дотримуючись однієї умови. На сьомій сходинці посадили тих осіб, які найкраще себе ведуть, ніколи не сваряться, поважають оточуючих. На шостій сходинці розмістили тих, які також себе гарно поводять, але іноді бувають неуважні. І так далі... Як ви думаєте, хто потрапить на останню сходинку? А тепер подумайте і намалюйте, будь ласка, схематично людину-

себе на тій сходинці, на яку, по-вашому, посадили б вас. А на другій драбинці намалюйте себе на тій сходинці, на якій би ви хотіли сидіти, тобто, як би ви хотіли себе поводити. (1,2 драбинка - поведінка; 3, 4 –відносини з оточуючими).

Обробка результатів: самооцінка і рівень домагань - 1-2 сходинки - занижені; 3-сходинка вище низька; 5 сходинка - адекватна; 6-7 сходинки - завищені.

5. Гра "Чотири стихії" (5-7хв.)

Мета: корекція і розвиток уваги. Гра виконується, стоячи в крузі.

ФСР.: Де розміщується земля відносно повітря? Покажіть рухами тіла. (учасники присідають).

ФСР.: А де розміщується повітря відносно землі? (Учасникми піднімають руки вгору).

ФСР.: Подумайте, як рухами, тіла і руками можна зобразити воду і вогонь? (Учасники на сигнал "вода" - роблять хвилеподібні рухи руками, а на сигнал "вогонь" - обертаються навколо себе, імітуючи дим, який піднімається).

ФСР: А зараз я буду давати сигнали, а ви виконувати відповідні рухи. Вправа виконується спочатку в повільному темпі, а потім швидше.

6. Етюд "Штанга" (3-5хв.)

Мета: зняття м'язового напруження

ФСР.: Уявіть себе спортсменами, які піднімають штангу. Проімітуйте їхні рухи. Напружте м'язи рук, піднімайте, кидайте, розслабте руки і тіло. (Виконуємо 4-5 разів)

7.Етюд "Слухаємо себе" (2-3хв.) Мета: вміння слухати своє «я». Протягом 1-2 хвилин діти розслабляються і "слухають" себе.

8.Етюд "Усмішка по колу" (2-3 хв.)

Мета: розвивати почуття належності до своєї групи. Після виконання всіх вправ, учасники беруться за руки і "передають" усмішку по колу. Кожний учасник повертається до свого сусіда справа і бажаючи щось хороше і приємне, усміхається. ФСР цікавиться враженнями дітей, дякує за роботу і запрошує на наступне заняття.

Заняття №2 (1год. 30хв.)

Мета: Розвивати почуття належності до своєї сім'ї. Створення позитивної мотивації й зацікавленості учасників на заняттях.

Хід заняття:

І. Бесіда "Моя сім'я". (8-10 хв.)

Мета: розвивати почуття належності до своєї сім'ї.

ФСР: Кожен з нас живе в сім'ї. В одного вона велика: є тато, мама, брат, сестра і бабуся з дідусем; в іншого – зовсім мала: мама і він (або вона). Але не від нас залежить, що так сталося. Зараз ми послухаємо ваші розповіді про свою сім'ю, але не тільки, хто входить до складу сім'ї, а й про те, хто чим займається, які вони. (Розповіді учасників).
II. Діагностична методика "Проективний малюнок сім'ї" (15-20 хв.)
Мета: визначення емоційного стану сім'ї.

ФСР.: Зараз ви візьмете листки паперу, олівці, сядете за парти і намалюєте свою сім'ю.
III. Хвилинка пустування (Див. заняття 1) (2-3 хв.) Звучить музика П. І. Чайковського "Вальс квітів" з балету "Лускунчик".
4 Вправа "Твоє ім'я" (8-10 хв.) Мета: вміння вирізняти себе з поміж інших.
ФСР.: Зараз один з вас назве своє повне ім'я. Наше завдання - назвати, передаючи завдання по колу, якомога більше варіантів його імені. Після виконання вправи учасник ділиться з нами тим, що він відчував. Називає ім'я, яке йому більше припало до душі. (Завдання повторюється для кожного учасника групи)
фСР.: Кожен з нас побував у центрі уваги. Наше ім'я звучить, як найкраща в світі музика. Звертаючись один до одного, щоразу починаймо з імені.
5. Гра "Чотири стихії" (див. заняття 1) (3-5 хв.)VI. 1. Етюд "Помпа і м'яч". (3-5 хв.) Мета: уміння працювати в парі. Етюд виконується парами. Один учасник - "помпа", другий -"м'яч". Через 1 хв. міняються ролями.
2. Етюд "Усмішка по колу". (Див. заняття 1) (2-3хв.) ЗАНЯТТЯ 3 (50- 60 хв.)

Заняття №3 (1год.30хв.)

Мета: Розвиток особливостей емоційного світу дорослих.

Хід заняття

I. Бесіда "Тайна мого "Я" (10-15 хв.)

Мета: розвивати розуміння себе та інших.
ФСР.: Образ себе – це те, як кожна особа ставиться до себе, сума його почуттів і думок. Позитивні думки і почуття створюють почуття самоповаги – власної гідності, яке необхідне для реалізації своїх здібностей і можливостей. Але поряд з своїми хорошими рисами потрібно бачити і недоліки. Добре в собі потрібно вкоріняти, недоліки викорінювати. Щоб зробити це, кожен повинен побачити себе збоку: свій зовнішній вигляд, особливості і манери поведінки, окремі риси характеру. Вмійте оцінювати свої вчинки, і ви не опинитесь в безглуздому становищі. Навчіться розбиратись у собі, і тоді навчитесь розбиратись в інших. Ви повинні вчитись правильно сприймати критику і похвалу на свою адресу, це допоможе правильно сформувати вашу самооцінку, реально оцінити себе. А це, в свою чергу, дасть можливість правильно оцінити інших. Що таке самообман? (Дискусія продовжується 5-7 хв.)

II. Діагностична методика “Хто я?” (10-15 хв.)
Мета: розвивати здатність розуміти свій емоційний стан. Ідентифікація з іменем в минулому, теперішньому і майбутньому.
ФСР. Пропонує дитині намалювати себе в минулому, теперішньому і майбутньому і підписати портрети.

II. Хвилинка пустування (Див. заняття 1) (2-3 хв.) Звучить пісня В. Шаїнського “Чунга-чанга”.

Мета: розвиток емоції за піктограмою настрою. Для гри використовуємо набори карток Учасники розглядають піктограми, називають настрій, який вони символізують. Після цього дітям

пропонується набір тих самих піктограм, тільки розрізаних навпіл, і дається завдання скласти їх.
V. Вправа “Коректурна проба” (3-5 хв.)
Мета: розвиток уваги.
Завдання

1. "Дівчатка".Учасникам пропонуються бланки із зображенням дівчаток.

Варіанти завдань:
а) підкреслити дівчаток з чорними (білими) бантиками;
б) підкреслити дівчаток з чорним волоссям і чорними бантиками;
в) підкреслити дівчаток з білим волоссям і білими бантиками;
г) підкреслити дівчаток з білим волоссям і чорними бантиками;
д) підкреслити дівчаток з чорним волоссям і білими бантиками.

2. Етюд "Спати хочеться" (5-10 хв.)

Мета: навчання прийомів саморелаксації.
Учасники зручно сідають імітують сонний стан, розслабляють руки, ноги, тулуб і вдають, що вони заснули.
3. Етюд "Усмішка по колу" (Див. заняття 1) (2-3 хв.)

Заняття 4 (1год.30хв.)

Мета: Розвивати здатність до компромісної поведінки
Хід заняття
І. Бесіда "Як стати мудрішим" (10-15 хв.)
Мета: учити розкривати свої уміння.
ФСР: Добре вчитись – значить стати розумним, освіченим, вмілим і впевненим
В собі. Сила без розуму – ніщо. Швидкість без розуму смішна і породжує помилки. Розум і пам'ять тренуються і вдосконалюються. Думайте про все, що
бачите, чуєте, що пережили. Робіть висновки і не повторюйте помилок, накопичуйте досвід. Думайте над всім, що відбувається навколо вас, разом обговорюючи і задаючи питання. Запам'ятовуйте головне.. Думайте, чому помилились і зазнали невдачі. Накопичуйте досвід, який дасть можливість не повторити помилки і уникнути невдачі. В усьому шукайте причини і зв'язки.

Вчіться передбачати наслідки своїх дій і вчинків. Аналізуйте наслідки своїх вчинків.
2. Діагностична методика "Склади казку" (10-15 хв.)
Мета: розвиток уяви.
Придумайте казку і коротко розкажіть її. Не лякайтесь, головне – думайте і пам'ятайте, що кожен може придумати щось цікаве для інших. Вчіться думати, фантазувати, творити.
3.Хвилинка пустування (2-3 хв.) (За бажанням учасників ФСР вмикає музику)
ІІІ.Етюд Тінь" (3-5хв.)
Мета: уміння працювати в парі.

Етюд виконується в парах. Двоє учасників йдуть один за одним через 2-3 кроки. Другтй учасник - це "тінь" першої. "Тінь" повинна точно повторити всі рухи

Заняття №5 (1год.30хв)

Мета: Розвивати розуміння себе та інших. Закріплювати позитивне ставлення учасників одне до одного.
Хід заняття
І. Бесіда "Хто я ?" (10-15хв.)
Мета: розвивати розуміння себе та інших.
ФСР: Розкажіть кожен про себе. Чесно, не принижуючи себе, але і не замовчуючи своїх недоліків, без вихваляння, але і без самоприниження. І обов'язково розкажіть, як ви збираєтесь позбутися своїх недоліків. Думайте, розповідаючи про себе. Це цікаво і важливо для вас самих. Подумайте, якими вас бачать друзі,знайомі.
2. Вправа "Образа" (3-5хв.)
Мета: тренувати здатність висловлювати свої почуття.
ФСР: В житті кожного з вас були моменти, коли вас обзивали, давали прізвисько. Мабуть, кожному було неприємно. Візьміть листочки і напишіть на них ці неприємні слова.
ФСР.:А чи траплялося вам говорити погано про своїх друзів чи знайомих? А їм було приємно чути такі слова? Зараз я також зроблю щось неприємне. (Розклеює на одязі учасників "ярлики" з образливими словами) Вам приємно було, коли я розвішувала ці ярлички? Так само неприємно було і тим, яких ви обзивали. Що б ви хотіли зробити з цими папірцями? Але разом з цим, ви повинні прийняти для себе "закон", дати собі слово ніколи не ображати інших.
ІІІ. Хвилинка пустування (Див. заняття 1, 4) (2-3хв.)
4. 1. Вправа "Пройди по-іншому". (2-3хв.)
Мета: вчити знімати психічне напруження

Учасникам дається завдання пройти через кімнату, але так, як ніхто попередній з присутніх.
2. Гра "Піктограма" (8-10хв.)
Мета: розпізнавання емоцій за піктограмою настрою.
У грі використовуються ті ж картки, що і в занятті 3, тільки менших розмірів. Овал, який символізує обличчя, розміщується на листку так, щоб учасники могли б домалювати до голови і тіло.
V. 1. Вправа "Коректурна проба" (5-7хв.)
Мета: розвиток уваги.
Завдання 3. "Корівки"
Учасникам пропонуються бланки з зображенням корівок.
Варіанти завдань:
а) підкресли (порахуй) корівок з одним рогом (двома);
б) підкресли (порахуй) корівок з одним вушком (двома);
в) підкресли (порахуй) корівок з одним вушком, одним рогом і т.д.

Продовження додатку Г

2. Вправа "Знайди розбіжності" (3-5хв.)
Завдання 1 "Незнайки" (Див. додаток)
VI. 1. Етюд "Гойдалка" (варіант 2) (3-5хв.)
Уччасник стоячи гойдається. Тілесні прояви: одна нога вперед, друга назад. Перенесення ваги тіла з однієї ноги на іншу. Виконання етюду супроводжується українською народною музикою.
2. Етюд "Усмішка по колу" (Див. заняття 1) (2-3хв.)

Заняття №6 (1год30хв)

Мета: Зняття емоційного напруження та створення розкутої атмосфери в групі.
Хід заняття
І. Бесіда "Вмій розбиратися в людях" (10-15хв.)
Мета: навчитися розкривати комунікативні вміння.
Учасникам пропонується дати відповідь на такі питання: Що ви найбільше цінуєте в людині? Що вам не подобається в людях? На кого ви хотіли б бути схожими (героїв книг, мультфільмів, людей, яких ви знаєте)? Якого друга ви хотіли б мати? Чому у деяких людей немає друзів? (Обговорення всіх цих питань)
ІІ. Гра "Очі в очі" (2-3хв.)
Мета: розвивати почуття емпатії.
Виконується в парах. Учасникам ставиться завдання "передивитись" суперника.Погляд має бути рішучим і вольовим. Першим опускає очі більш слабкийдухом.
3. Хвилинка пустування. (2-3хв.)
4. 1. Етюд "Несміливий індивід" (3-5хв.)
Мета: розвиток упевненості у собі.

Учень перший раз прийшов у школу. Він несміливий, йому здається, що вчителька ним не задоволена, а учні на перерві його образять.Виразні рухи: сидіти на кінчику стільця, коліна разом, руки на колінах, голова опущена.

Заняття №7 (1год.30хв.)

Мета: Налаштування групи на спільну працю. Створення позитивної атмосфери.

Хід заняття:

І. Бесіда "Якою повина бути людина (20-25хв.)

Мета: розширити та поглибити знання про поняття “особистість”

ФСР: Всім подобається хлопчик, якщо він активний, сміливий, спритний, сильний, а ще розумний, культурний. Хлопчик – майбутній захисник Батьківщини. Йому не до лиця плач, істерика. Хлопчик вміє користуватись молотком, лопатою, займається спортом. Він працелюбний і витривалий, повинен твердо дотримуватись слова. Це – по-чоловічому. Хлопчик з повагою ставиться до дівчат

Дівчинка миролюбива, не грубіянить, не б'ється, а навпаки, мирить ворогуючих. Вона в усьому, а особливо в навчанні, старанна і акуратна. У

Продовження додатку Г

дівчинки обов'язково має бути гарний смак. Її зачіска, одяг, взуття завжди в порядку, вона гарно ходить. Дівчинка – добра, і хлопчики вчаться у неї доброти. Якщо треба, вона може бути і строгою, діловою і сміливою. Дівчинка краще за хлопчика бачить стан іншої людини і готова допомогти добрим словом і ділом. Дівчинка з повагою ставиться до хлопчиків.

Заняття №9 (1год.30хв)

Мета: Розвивати комунікативні вміння, виховувати доброзичливе ставлення до однолітків.

Хід заняття

І. Бесіда " Про темперамент" (15-20хв.)

Мета: розширення знань про себе як особистість.

ФСР.: Люди відрізняються одне від одного вже з моменту народження. І одна з відмінностей - це відмінність за темпераментом. Людина не може бути могутньою, важкою, широкоплечою і в той же час тонкою, легкою, спритною і верткою. Один могутній, а інший спритний. Людям потрібний трактор, щоб орати землю, вантажівка, щоб перевозити вантажі, але їм потрібна і швидка легкова машина. Так і з людьми. Двоє воїнів беруть участь у штурмі фортеці. Один сильний і колодою проламує ворота; інший - спритний і швидкий, він перелізає через стіну. Хіба вони не корисні один одному? Один схожий на тигра, другий - на лисицю, пантеру; третій - на слона, буйвола. Один напористий і непробивний, як танк, другий - жвавий, рухливий, як ртуть, третій – повільний, але надійний, як кам'яна стіна. І ці вроджені відмінності – три темпераменти. Кожний з вас має від природи свій темперамент.

Заняття №9 (1год.30хв)

Мета: Розуміти важливість кожної особистості.

Хід заняття

І. Бесіда "Про характер" (10-15хв.)

Мета: розширення знань про себе як особистість.

Темперамент вроджений. На його основі в дитинстві формується характер. В одного – хороший характер, в іншого – важкий, поганий. З людиною, в якої хороший характер, легко і надійно. Люди віддають перевагу саме таким. Що таке поганий характер? Частіше за все це егоїзм. Чому люди засуджують егоїзм? Егоїст любить тільки себе, не розуміє інтереси і біль інших. А чи є такі серед вас? Поганий характер – це сварливість, скупість, злість, безцеремонність, боязкість, грубість. Людям, в яких переважають такі риси характеру, дуже важко, тому що їх ніхто не поважає.

ІІ. Етюд "Хочу, і все!" (3-5хв.)

Мета: розвивати уміння виявляти свої почуття.

Хлопчик прийшов з мамою в магазин, щоб купити кеди. В цьому ж магазині продавались велосипеди. Я хочу цей велосипед, - сказав хлопчик. Мама показала йому гроші в гаманці і пошепки сказала, що у неї немає грошей на велосипед. А мені що до цього! - голосно закричав хлопчик і навіть тупнув ногою. - Хочу, і все! Мама озирнулась і побачила, що покупці і продавці дивляться на її сина. Вона потягнула хлопчика за руку, щоб вийти з

ним швидше з магазину, але він підігнув ноги під себе і повалився назад. У мами не вистачило сил, щоб утримати руку сина в своїй руці... І ось він лежить на брудній підлозі, гупає кулаками в підлогу, копає ногами повітря і, вигинаючи спину, повторює плаксивим капризним голосом: "Хочу! Хочу, і все!"

Запитання: 1. Вам подобається поведінка хлопчика в магазині? Чому? 2. Що йому належало зробити?

Заняття №10 (50-55хв.)

Мета: зрозуміти важливість кожної особистості, допомогти у розвитку самосвідомості.

Хід заняття

І. Бесіда "Ще раз про характер" (10-15хв.)

Мета: розширення знань про себе як особистість.

ФСР.: На минулому занятті ми зосередили увагу на негативних рисах характеру, таких, яких потрібно позбутися. Але в кожної людини обов'язково є позитивні риси характеру, якими вона пишається. Як ви думаєте, які риси характеру прикрашають людину?

ІІ. 1. Вправа "Мій характер" (7-10хв.)

Мета: уміння виражати своє “Я”

ФСР.: Зараз кожний подумає і назве ті хороші риси, які притаманні його характеру. Вправу виконують всі учасники по колу.

ФСР: Я дуже рада, що кожен з вас знайшов у собі щось хороше і сподіваюсь, що з кожним днем часточка хорошого у вашому характері буде більшати, а часточка поганого ставати меншою.